ПАЖӮҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 371:373+9(575.3)
ТКБ: 74.200:74.2+63.3
М - 47

МАҶИДЗОДА ҶАМШЕД СУНАТУЛЛО

ҶАНБАҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ИТТИЛООТИЮ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 10-11 ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

АВТОРЕФЕРАТИ
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси: 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.00.02.05 – Назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:	**Маҳкамов Дастам –** номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
Муқарризони расмӣ:	**Шаропов Шавкатҷон Аҳмадович** – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров»
	Назарзода Рустам Саидмурод – номзади илмҳои педагогӣ, иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи барномасозӣ ва зеҳни сунъии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
Муассисаи пешбар:	**Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Данғара»**

Ҳимояи диссертатсия санаи « 10 » феврали соли 2026, соати 13:00 дар шурои диссертатсионии 6D.КОА-077 назди Академияи таҳсилоти Тоҷикистон баргузор мегардад.

Суроға ва почтаи электронии котиби шурои диссертатсионӣ:
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734024, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2, bakhriddin.1973@mail.ru, телефон: (+992) 904-29-22-66

Бо матни диссертатсия ва автореферат дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (www.aot.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «____» ___________ соли 2025 фиристода шудааст.

Котиби илмии шурои
диссертатсионӣ, номзади
илмҳои педагогӣ Б. Муҳиддинзода

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳаввулоти густурдаи ҷомеаи иттилоотии муосир, ки хоси он рушди арзишҳои гуманистӣ ва эҷоди фазои маърифатӣ мебошад, зарурати бознигарӣ ва таҳкими омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷикро ба миён мегузорад. Дар ин раванд, таърихи миллӣ на танҳо ҳамчун маҷмуи рӯйдодҳои гузашта, балки ҳамчун манбаи худшиносӣ, тавонбахшии иҷтимоӣ ва таҳкими ҷаҳонбинии танқидӣ нақши калидӣ мебозад. Омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик ба ташаккули шахсиятҳое мусоидат менамояд, ки дорои тафаккури танқидӣ, қобилияти таҳлили воқеӣ ва ҷаҳонбинии фарогир мебошанд, ки ин омилҳо барои ҳалли масъалаҳои мураккаби иҷтимоӣ ва маърифатӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Дар шароити афзоиши таъсири ахбори омма, рақобати арзишҳо ва таҳдидҳои ҳувиятшиносӣ, ба донишомӯзон зарур аст, ки салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии устуворро касб намоянд. Чунин салоҳиятҳо ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар фазои иҷтимоӣ ва фарҳангии тағйирёбанда нақши фаъоли созанда дошта бошанд, дар таҳкими пояҳои маънавии ҷомеа саҳмгузор бошанд ва дар барқарорсозии мувозинати иҷтимоию сиёсӣ бо масъулияти баланди шаҳрвандӣ ширкат варзанд.

Маҳз дар ҳамин замина, таълиму тарбияи таърихӣ ҳамчун омили муҳими ташаккули масъулияти миллӣ ва ҷаҳонбинии стратегии насли ҷавон баромад мекунад. Таърих на танҳо воситаи дарк ва ҳифзи мероси миллӣ, балки инчунин заминаи тарбияи шахсиятест, ки ба арзишҳои истиқлолият, худмуайянкунӣ ва ватандӯстӣ содиқ боқӣ мемонад.

Муҳимияти фанни таърихи халқи тоҷик дар он ифода меёбад, ки омӯзиши он ба шаҳрвандон имкон медиҳад на танҳо шиносоии рӯйдодҳоро аз бар кунанд, балки маънии онҳоро дар контексти замони муосир дарк намоянд. Барои ҷомеаи Тоҷикистон, ки дорои сохти иҷтимоии гуногунмиллатӣ ва дар марҳилаи таҳкими ҳувияти миллист, дарки амиқи таърих, хусусан дар сатҳи таҳсилоти умумӣ, ба унвони кафолати рушди устувор ва суботи ҷомеа арзёбӣ мегардад.

Бо вуҷуди муҳимияти фанни таърихи халқи тоҷик дар низоми таҳсилоти умумӣ, то ба имрӯз барномаҳо ва китобҳои дарсии мутобиқ ба талаботи муосири таълим ва бе мушкилоти мазмунӣ ва услубӣ пурра таҳия нашудаанд. Ин ҳолат на танҳо ба сифати дарки таълимӣ таъсир мерасонад, балки дар бисёре аз мавридҳо ба коҳиши шавқ ва иштироки фаъолонаи хонандагон дар раванди таълимӣ низ боис мегардад.

Ҷустуҷӯи роҳҳои баланд бардоштани сатҳи таълими таърих, махсусан

таърихи халқи тоҷик, айни замон дар сиёсати давлатии соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятнок эътироф шудааст. Бо вуҷуди он ки дар ин самт баъзе қадамҳои умедбахш гузошта шудаанд, ниёз ба ислоҳоти чуқури мазмунӣ, методӣ ва технологӣ то ҳол боқӣ мондааст.

Дар ҳамин замина, ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои болоии мактаби миёна – ҳамчун яке аз ҳадафҳои асосии таълими таърих – на танҳо масъалаи педагогӣ, балки масъалаи стратегӣ дар тарбияи насли соҳибтафаккур ва масъулиятшинос мебошад. Омӯзиши фанни “Таърихи халқи тоҷик” дар синфҳои 10–11 метавонад заминаи воқеӣ барои ташаккули ҷаҳонбинии миллию шаҳрвандӣ гардад, агар онро ба таври мақсаднок ва бо риояи принсипҳои педагогикаи муосир амалӣ намоем.

Боиси нигаронист, ки дар илми педагогика, махсусан дар доираи таҳқиқоти ватанӣ, масъалаи ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар раванди омӯзиши таърихи халқи тоҷик то ба имрӯз дар шакли ҳамаҷониба ва таҳлилӣ коркард нашудааст. Ин холигии назариявӣ ва амалӣ, моро, ҳамчун муҳаққиқ, водор месозад, ки мавзуи мазкурро ҳамчун самти мустақили таҳқиқотӣ интихоб намоем ва ба таҳияи асосҳои илмӣ-методии он иқдом кунем.

Ҳамин тавр, ҳадаф аз ин таҳқиқот он аст, ки ба таҳкими назарӣ ва амалии раванди ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатии хонандагон мусоидат намоем, то ки ин раванд бо талаботи таълиму тарбияи муосир ва ниёзҳои стратегияи миллии рушди маориф мутобиқ гардад.

Дараҷаи омӯзиши мавзуи илмӣ. Асосҳои педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар тадқиқоти як қатор муҳаққиқони маъруф инъикоси назариявӣ ёфтаанд. Аз ҷумла, ҷанбаҳои марбут ба ин мавзуъ дар осори В. Х. Альфонсов, Л. С. Выготский [2], Л. А. Гордон, А. Г. Ковалев, Г. И. Щукина [8], инчунин дар таҳқиқоти муҳаққиқи ватанӣ М. Шайхов мавриди баррасии илмӣ қарор гирифтаанд.

Масоили марбут ба робита, имкони қабул ва инкишофи салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар таҳқиқоти як қатор олимон мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, андешаҳои И. Г. Антонова, С. П. Крягжде, А. М. Матюшкин [5], В. С. Юркевич, Г. И. Щукина [7] ва дигар муҳаққиқон заминаи илмӣ барои дарки равандҳои қабул ва рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ дар муҳити таълимии мактаби миёнаро фароҳам овардаанд.

Муносибатҳои педагогӣ ва шароитҳои рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқони маъруфи соҳаи педагогика ва психология мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, дар осори А. А. Бадалов [1], В. Г. Иванов, А. М. Матюшкин, В. И. Лозова, А. А. Бодалева, К. К. Гиев, Б. М. Теплов, В. С. Троненко [6], Т. И. Шамова, И. Г. Шапошникова, Г. И. Щукина ва М. Р. Раджабова паҳлуҳои гуногуни ташаккули салоҳият ва омилҳои таъсиррасон ба рушди маърифатии хонандагон баррасӣ шудаанд.

Дар радифи муҳаққиқони хориҷӣ ва рус, олимони тоҷик низ дар самти омӯзиши таърихи педагогика ва масоили марбут ба ташаккули салоҳиятнокии хонандагон саҳми назаррас гузоштаанд. Аз ҷумла, корҳои илмии академик М. Р. Раджабов, Х. С. Афзалов, Р. И. Ходжимухамедов, М. Р. Шукурова, М. Арипов, Р. Я. Хамидов, З. А. Абасов, И. Х. Каримова, Б. Р. Раҳимов, Б. Қ. Қодиров, В. Ч. Ревазов, Д. Н. Латыпов ва дигарон масъалаҳои рушди таълими таърих ва мазмуни он дар мактабҳои таҳсилоти умумиро равшан сохтаанд.

Мавзуи таҳқиқи мазкур, дар баробари аҳамияти амалӣ ва методии худ, наметавонист аз диққати муҳаққиқони ватании соҳаи педагогика дур монад. Муҳаққиқон чун М. Лутфуллозода [4], Ф. Шарифзода, И. Х. Каримова, Т. Шукуров, Х. Буйдаков, Т. Н. Зиёзода [3], Ҳ. Пирумшоев ва М. Шайхов дар таҳқиқоти худ масоили ташаккули дониш, малака ва маҳорати таърихии хонандагонро то андозае мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Бо вуҷуди саҳми арзандаи тадқиқоти зикршуда дар рушди илми педагогика, то имрӯз мавзуи махсуси ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик ҳамчун самти мустақили таҳқиқоти илмӣ мавқеи устувор пайдо накардааст.

Ин ҳолат зарурати таҳқиқи мақсадноки ин масъала ва таҳияи модели педагогии таълимии мувофиқ ба шароити муосирро тақозо менамояд, ки ба талаботи стратегияи миллии рушди маориф ва тамоюлҳои ҷаҳонии таҳсилот ҷавобгӯ бошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳа) ва ё мавзуҳои илмӣ

Мавзуи таҳқиқоти мазкур бо як қатор барномаҳои стратегии давлатӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрии соҳаи маориф иртиботи мустақим дорад ва дар доираи ҳадафҳои онҳо воқеияти методологӣ ва амалӣ пайдо мекунад. Аз ҷумла, таҳқиқот бо корҳои илмию таҳқиқотии шуъбаи фанҳои гуманитарӣ, ҷомеашиносӣ ва бознигариву такмили стандарт, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии

Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, «Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувияти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018–2022» (Қарори Ҳукумати ҶТ), «Стандарти давлатии маълумоти миёнаи умумӣ» (2009), «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (Қарори Ҳукумати ҶТ аз соли 2020, таҳти № 526) ҳамбастагии назаррас дорад.

Ғайр аз ин, ин тадқиқот дар рӯйкарди худ бо «Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030», «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (тасдиқшуда бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 3.03.2006, № 6), ҳамчунин бо самтҳои мазмунӣ ва маънавии озмунҳои ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва «Илм – фурӯғи маърифат» дар як пайвасти методӣ ва тарбиявӣ қарор дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Асоснок намудани ҷанбаҳои педагогии ташаккул ва рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик.

Вазифаи таҳқиқот:

1. Ҷанба ва мазмуни салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатиро дар заминаи адабиёти илмии педагогӣ ва психологияи таълим муайян намудан, инчунин равшан сохтани хусусиятҳои онҳо дар шароити таҳсилоти миёнаи умумӣ.

2. Муайян намудани нақши фанни таърихи халқи тоҷик ҳамчун заминаи методӣ ва мазмунӣ барои ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ.

3. Ҷудо намудани шаклҳо, методҳо ва технологияҳои таълими инноватсионӣ, ки барои ташаккули самараноки салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик мусоидат мекунанд.

4. Мушаххас сохтани шароитҳо ва омилҳои педагогӣ, психологӣ ва ташкилӣ, ки таъсири мустақим ба ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ доранд ва таҳияи тавсияҳо барои такмили муҳити таълимӣ.

5. Коркард ва озмоиши модели педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар асоси таҷрибаомӯзии озмоишӣ ва арзёбии натиҷаҳои он бо усулҳои миқдорӣ ва сифатӣ.

6. Умумигардонии натиҷаҳои таҳқиқот ва таҳияи тавсияҳои илмӣ-амалӣ барои омӯзгорон, таҳиягарони барномаҳо ва муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати

баланд бардоштани самаранокии омӯзиши таърих дар заминаи салоҳиятнокӣ.

Объекти таҳқиқот – раванди таълими хонандагони синфҳои 10–11 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити татбиқи равиши салоҳиятнокӣ, хусусан дар доираи фанни таърихи халқи тоҷик.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот пайдо намудани љанбаҳои педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик.

Фарзияи таҳқиқот: Салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик самаранок ташаккул меёбанд, агар:

1. Дастрасӣ ба усулҳои интерактивӣ ва бозиҳои нақшӣ-эҷодӣ бо дарназардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон таъмин гардад;

2. Муҳити таълимии ҳамкорӣ, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро ҳавасманд месозад ва робитаҳои иҷтимоии онҳоро инкишоф медиҳад, амалӣ гардад;

3. Қонуниятҳои педагогӣ ва психологии инкишофи салоҳиятҳо дар тамоми марҳилаҳои таълим ба инобат гирифта шаванд;

Фаҳмиши устувори воқеаҳои таърихӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосири таълим дар хонандагон ташаккул дода шавад.

Дар асоси ин фарзия, тадқиқот ба ҳалли вазифаҳои зерин нигаронида мешавад:

– гузаронидани таҳлили назариявии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон ҳамчун ҷузъи таркибии рушди шахсӣ;

– ташкили равандҳои омӯзиши таърих бо истифода аз шаклҳои гуногуни фаъолнок ва маърифатии таълим;

– муайянсозии омилҳои коҳиши самаранокии ташаккули салоҳиятҳо ва пайдоиши мушкилот;

– санҷиши таҷрибавии сатҳи ташаккулёфтагии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ дар муҳити воқеии таълимӣ.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳилаи пайдарпай амалӣ гардид:

Марҳилаи якум (солҳои 2022-2023) – дар ин марҳила таҳлили муфассали адабиёти илмӣ-методӣ, фалсафӣ, педагогӣ, психологӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ-техникӣ оид ба масъалаи мавриди таҳқиқ анҷом дода шуд. Заминаҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот муайян ва мушаххас гардида, ҷанбаҳои инфиродӣ ва гурӯҳии фаъолияти маърифатии хонандагон дар

раванди мушоҳидаҳои ибтидоӣ таҳлил шуданд. Ҳамзамон, фарзияи корӣ мукаммал гардонида шуда, барномаи таҷрибавӣ-озмоишии тадқиқот таҳия гардид.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2023-2024) – ин марҳила марбут ба татбиқи амалӣ ва таҷрибавии тадқиқот буда, баргузории озмоишҳои констатсионӣ ва мониторингӣ, назарпурсиҳо ва муқоисаи усулҳои гуногуни таълим дар заминаи равиши салоҳиятнокӣ ба роҳ монда шуд. Натиҷаҳои муваққатии тадқиқот ба таври миқдорӣ ва сифатӣ ҷамъоварӣ гардида, самаранокии модели пешбинишуда арзёбӣ гардид.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2024-2025) – Дар ин марҳила маводи бадастомада таҳлил ва умумигардонӣ шуда, натиҷаҳои таҷрибавӣ ба низоми илмӣ ворид гардиданд. Муқаррароти назариявии таҳқиқот асоснок карда шуда, хулосаҳо ва тавсияҳои илмӣ-амалӣ таҳия гардиданд. Дар асоси маълумоти ҷамъоваришуда, матни ниҳоии диссертатсия омода ва шакл дода шуд.

Асосҳои методологии таҳқиқот

Таҳқиқот бар пояи як қатор заминаҳои методологӣ анҷом дода шудааст, ки инҳоянд:

- Принсипҳои диалектикии рушди фард ва ҷомеа, ки ҷараёни ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии шахсро ҳамчун равандҳои пайвастаи мутараққӣ ва системавӣ шарҳ медиҳанд;

- Андешаҳои фалсафии омӯзгорӣ ва маърифат, ки дар мероси илмии мутафаккирони бузурги Шарқ (Ибни Сино, Форобӣ, Берунӣ ва дигарон) дар бораи аҳамияти худшиносӣ, донишандӯзӣ ва фаъолияти маърифатии инсон инъикос ёфтаанд;

- Назарияҳои муосири педагогӣ ва психологӣ оид ба инкишофи салоҳиятнокӣ, салоҳиятҳои умумӣ ва хоса, ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ ва иҷтимоӣ дар муҳити таълимӣ (Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, В. В. Давыдов, И. С. Якиманская ва дигарон);

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф, аз ҷумла:

– Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»;

– Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд»;

– «Консепсияи миллии маълумот» ва «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

– «Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Асосҳои зикршуда ҳамчун заминаи назариявӣ барои таҳия, татбиқ ва арзёбии равандҳои педагогии марбут ба ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон хидмат мекунанд.

Асоси назариявии таҳқиқот

Асоси назариявии таҳқиқотро таҳлили ҷанбаҳои педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик ташкил медиҳад. Ин асос дар бар мегирад:

- таҳлили моҳият ва сохтори мафҳуми «салоҳиятнокии иттилоотӣ-маърифатӣ» ҳамчун ҷузъи таркибии қобилиятҳои таълимии хонандагон;
- омӯзиши хусусиятҳо ва зуҳуроти фаъолияти маърифатии хонандагон дар ҷараёни таълим;
- ташаккули иқтидори маърифатии шахс тавассути муҳити таълимии салоҳиятмеҳвар.

Таҳқиқот дар асоси назарияҳои зерин ба роҳ монда шудааст:

- Назарияи ягонаи ҷараёни педагогӣ, ки аз ҷониби Ю. К. Бабанский, В. Н. Дружинин, В. И. Загвязинский рушд дода шудааст;
- Назарияи инкишофи психологии синнусолӣ, асоснокшуда тавассути корҳои Н. Г. Дайри ва Л. А. Ясюкова;
- Назарияи муносибати вазифавӣ ба таълим, ки аз ҷониби И. Я. Лернер пешниҳод гардидааст;
- Консепсияи инсонгароёнаи мутафаккирони Шарқ (Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, А. Ҷомӣ, Берунӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Хайём ва дигарон), ки бар мабнои ақидаи «шахсияти комил» ва «маърифат ҳамчун маҳсул ва на мерос» қарор дорад.

Ин заминаи назариявӣ барои таҳлили системавии равандҳои педагогӣ ва омӯзиши механизми ташаккули салоҳиятнокии иттилоотӣ-маърифатӣ дар муҳити таълими фанни таърих заминаи муҳими методологӣ фароҳам овардааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқот:

Таҳқиқоти мазкур бар пояи сарчашмаҳои гуногун, ки ба масъалаи мавриди омӯзиш марбутанд, асос ёфтааст. Ба сарчашмаҳои асосии таҳқиқот инҳо шомил мешаванд:

- Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии маълумот, Консепсияи миллии тарбия, Стандарти давлатии таҳсилот ва

дигар ҳуҷҷатҳои стратегӣ, ки самтҳои рушди таҳсилот ва ташаккули салоҳиятҳоро танзим мекунанд;

- Осори илмии олимони муосири тоҷик, рус ва ғарбӣ оид ба мазмун, ҳадаф ва методикаи таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

- Таҳқиқоти илмии муосир дар бораи моҳият, сохтор ва механизми ташаккул ва инкишофи салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ (тоҷик, рус, ғарбӣ) анҷом дода шудаанд;

- Таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи амалии омӯзгорони фанҳои ҷамъиятӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, аз ҷумла педагогҳои пешқадам ва таҷрибаҳои ҷудогонаи муассир дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик;

- Асарҳо ва назарияҳои бунёдии соҳаи педагогика, психология ва методикаи таълим, ки заминаи илмӣ ва амалии рушди қобилиятҳои маърифатии хонандагонро муайян месозанд.

Заминаи эмперикӣ:

Заминаи эмпирикии таҳқиқотро маҷмуи амалҳои таҷрибавӣ ташкил медиҳад, ки бо иштироки бевоситаи муҳаққиқ ва субъектҳои таҳқиқ (хонандагон ва омӯзгорон) дар шароити воқеии таълим амалӣ гардиданд. Марҳилаҳои асосии ин замина иборатанд аз:

- Таҳияи барномаи озмоишӣ-тадқиқотӣ, ки дар он ҳадафҳо, шаклҳо, марҳилаҳо ва индикаторҳои самаранокии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ мушаххас гардиданд;

- Татбиқи мушоҳидаҳои педагогӣ ва озмоишҳои констатсионӣ, ки дар ҷараёни таълими фанни таърихи халқи тоҷик сурат гирифта, рафтор, иштироки фаъол ва қобилияти маърифатии хонандагонро дар муҳити воқеӣ арзёбӣ намуданд;

- Истифодаи маҷмуи усулҳои эмпирикӣ, ба монанди:

- саволномагузаронӣ ва мусоҳиба;
- мушоҳидаи мустақим;
- озмоишҳои муқоисавӣ ва ташхисӣ;
- усулҳои муқоисавӣ-таҳлилӣ, таҳлили мундариҷаи натиҷавӣ;
- таҳлили микдорӣ ва сифатии маълумот бо истифода аз моделҳои оморӣ;

- Ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти эмпирикӣ, ки дар шакли нишондиҳандаҳои микдорӣ (маълумоти оморӣ) ва сифатӣ (мушоҳидаҳои

контекстӣ) ифода ёфта, ба ташаккули далелҳои илмии таҳқиқот замина гузоштанд.

Пойгоҳи таҳқиқот

Пойгоҳи таҷрибавии таҳқиқотро муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд, ки таҳқиқот дар онҳо мустақиман ба роҳ монда шудааст. Аз ҷумла:

- Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 28 шаҳри Душанбе;
- Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 7, 12 ва 177 ноҳияи Рӯдакӣ.

Дар раванди озмоиши педагогӣ беш аз 300 нафар хонандагони синфҳои 10–11, 10 нафар омӯзгорони фанни таърих ва 54 нафар падару модар (волидон) иштирок намуданд.

Навгонии илмии таҳқиқот:

Нововарии илмии таҳқиқоти мазкур дар он зоҳир мегардад, ки:

- бори аввал масъалаи ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик ба таври махсуси илмӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст;
- мазмуни мафҳумҳои «салоҳиятнокии иттилоотӣ-маърифатӣ» дар заминаи таълими фанни таърих дақиқ гардида, сохтор ва ҷузъиёти таркибии он (компонентҳо: донишӣ, маърифатӣ, арзишӣ, амалӣ ва иҷтимоӣ) муайян карда шудааст;
- модели педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар ҷараёни таълими фанни таърихи халқи тоҷик тахия гардида, заминаи амалӣ барои татбиқи он пешниҳод шудааст;
- шартҳо ва механизмҳои педагогию психологии самараноки ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар синфҳои болоӣ муайян ва асоснок гардидаанд;
- маҷмуи усулҳои эмпирикӣ барои ташхис, арзёбӣ ва рушди ин салоҳиятҳо дар муҳити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мутобиқ ва такмил дода шудаанд;
- меъёрҳои баҳодиҳии рушди салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ тахия ва дар озмоиши амалӣ санҷида шудаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 дар таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар заминаи методологӣ ва назариявӣ асоснок мегардад.

2. Омӯзиши таърихи халқи тоҷик дар асоси равиши салоҳиятмеҳвар шароити рушди малакаи таҳлилӣ ва қобилияти иттилоотии хонандагонро

фароҳам меорад.

3. Ҷанбаҳои психологӣ ва педагогӣ дар инкишофи салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагон нақши калидӣ доранд.

4. Модели пешниҳодшудаи ташаккули салоҳиятнокӣ дар шароити озмоишӣ самаранокии худро нишон додааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- мафҳуми «салоҳиятнокии иттилоотӣ-маърифатии хонандагон» барои марҳилаи синфҳои болоии таҳсилоти миёнаи умумӣ дақиқ ва систематикӣ шарҳ дода шудааст;

- структураи методологӣ ва психолого-педагогии ин салоҳиятҳо таҳлил гардида, ҷузъҳои асосии он (иттилоотӣ, маърифатӣ, таҳлилӣ, арзишӣ ва амалии иҷтимоӣ) асоснок шудаанд;

- модели педагогии ташаккули салоҳият таҳия ва пешниҳод шудааст, ки метавонад заминаи рушди минбаъдаи методикаи таълими таърих гардад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки:

- модели озмоишии ташаккули салоҳиятҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити воқеӣ санҷида шудааст;

- усулҳо, шаклҳо ва технологияҳои таълимӣ, ки барои баланд бардоштани сатҳи иттилоотӣ-маърифатии хонандагон самаранок арзёбӣ шудаанд, метавонанд дар амалияи омӯзиши таърихи халқи тоҷик васеъ истифода гарданд;

- меъёрҳо ва индикаторҳои арзёбӣ барои ташаккули салоҳиятнокӣ тарҳрезӣ ва санҷида шудаанд, ки метавонанд ҳамчун абзори ташхис ва назорат дар муассисаҳои таълимӣ истифода шаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои омӯзгорон, методистҳо, таҳиягарони барнома ва роҳбарони муассисаҳои таълимӣ ҳамчун заминаи амалии рушди сифати таълим истифода шаванд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаи таҳқиқот

Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо унсурҳои зерин асоснок мегардад:

- асосҳои мустаҳками методологӣ, ки таҳқиқот бар он бунёд ёфтааст, аз ҷумла татбиқи принсипҳои муносибати салоҳиятмеҳвар ва равишҳои муосири психолого-педагогӣ;

- мустаҳкамии назариявии фарзияи таҳқиқот, ки дар асоси таҳлили манбаъҳои илмии дохилӣ ва хориҷӣ таҳия гардида, бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои синнусолӣ ва шахсияти хонандагон такмил дода шудааст;

- истифодаи маҷмӯи усулҳои гуногуни таҳқиқоти эмпирикӣ (мушоҳида, саволнома, мусоҳиба, озмоиши муқаддимавӣ ва ташреҳӣ), ки натиҷаҳоро аз

ҷиҳати сифатӣ ва миқдорӣ тасдиқ менамоянд;

- фарогирии васеи гурӯҳҳои иштирокчӣ, аз ҷумла беш аз 300 нафар хонанда, 10 омӯзгор ва 54 волидайн, ки таҳлилро дар сатҳи оморӣ боэътимод гардониданд;

- санҷиш ва тасдиқи таҷрибавии модели пешниҳодшуда дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- муқоисаи натиҷаҳо бо таҳқиқотҳои пешина ва такроршавии элементҳои натиҷа дар марҳилаҳои гуногуни озмоиш, ки аз устувории натиҷаҳо шаҳодат медиҳанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ

Мазмуни диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмии 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.00.02.05 – Назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ) пурра мутобиқ мебошад:

Банди 1 – Методологияи таҳқиқоти педагогӣ: истифодаи усулҳои таҳлили назариявӣ, мушоҳида, озмоиш, саволнома ва таҳлили эмпирикӣ, ки ба асоснокии илмии таҳқиқот мусоидат менамояд.

Банди 6 – Консепсияи таҳсилот: татбиқи равандҳои инноватсионӣ ва технологияҳои интерактивӣ дар таълими фанни таърихи халқи тоҷик, арзёбии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ.

Банди 7 – Педагогикаи амалӣ: баргузории озмоишҳои таҷрибавӣ дар муассисаҳои таълимӣ, таҳлили таҷрибаи амалии омӯзгорон ва пешниҳод намудани тавсияҳои методӣ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот

Саҳми шахсии довталаб дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаҳои вобаста ба таҳқиқот; дар пажӯҳиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ, гирдоварию таҳлили маводҳо; дар истифодаи силсилаи усул ва методҳо вобаста ба мавзуъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар заминаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти кори илмӣ, дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаи коркарди маводҳои таҷрибавӣ, таҳия ва ба нашр расонидани мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, конференсияҳо, ҳамоишҳои илмию амалӣ, ҷамъбасти натиҷаи аз таҳқиқоти бадастомада, таҳияи диссертатсия инъикос меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия

Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №28-и шаҳри Душанбе ва №№7, 12, 177-и ноҳияи Рӯдакӣ татбиқ гардиданд. Барномаи

озмоишии таҳияшуда бо ҷалби хонандагон, омӯзгорон ва волидон самаранокии худро дар ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфҳои 10–11 нишон дод.

Технологияҳои таълимии пешниҳодшуда ва шаклҳои нави кори синфӣ ва беруназсинфӣ, ки дар раванди озмоиш истифода шуданд, мавриди истиқболи омӯзгорон қарор гирифта, ба такмили равандҳои таълим мусоидат намуданд. Баъзе тавсияҳои таҳқиқот дар машғулиятҳои методии омӯзгорони фанҳои ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ ва татбиқ қарор гирифтанд.

Маводи асосии таҳқиқот дар шакли мақолаҳои илмӣ нашр шуда, дар конференсияҳо ва ҳамоишҳои илмӣ-амалӣ муаррифӣ гардидаанд. Натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои такмили барномаҳои таълимӣ, таҳияи васоити методӣ ва беҳтарсозии сифати таълими таърих истифода шаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода намуда, дар 8 номгуйи мақолаҳои илмӣ, ки 6 номгуи он дар нашрияҳои илмии тақризшавандаи феҳрести тавсиянамудаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2 номгуи мақолаҳо дар маҷмуаи маводи конференсияҳо ба табъ расидааст.

Сохтори диссертатсия: Дисертатсия аз муқаддима, се боб, нух зербоб, хулоса, феҳристи адабиёт ва рӯйхати манобеи дигар, дар маҷмуъ аз 197 саҳифаи чопи компюторӣ иборат мебошад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамии мавзуи таҳқиқот асоснок гардида, зарурати омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик» дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва ислоҳоти соҳаи маориф нишон дода шудааст. Шарҳи мухтасари дараҷаи пажӯҳиши масъала дар адабиёти илмӣ оварда шуда, холигиҳои назариявию амалӣ муайян шудаанд. Асоси методологӣ ва маҷмуи усулҳои истифодаи тадқиқот шарҳ дода шуда, пойгоҳи таҷрибавӣ, марҳилаҳои асосии таҳқиқот ва навгониҳои илмӣ, ки ба ин масъала ворид мегарданд, муаррифӣ шудаанд. Дар матн аҳамияти назариявӣ ва арзиши амалии таҳқиқот, саҳеҳияти ғояҳои илмӣ ва натиҷаҳои озмоишӣ нишон дода шуда, инчунин масъалаҳое, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд, мухтасар инъикос ёфтаанд.

Боби якум ба таҳлили заминаҳои назариявӣ ва методологии масъала бахшида шудааст. Дар он моҳияти педагогии ташаккули тавоноии маърифатии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ мегардад. Ҷанбаҳои гуногуни мафҳуми салоҳият, салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ ва нақши онҳо дар таълиму тарбия

асоснок карда мешаванд. Таълимоти фанни «Таърихи халқи тоҷик» ҳамчун воситаи муҳим барои ташаккули тафаккури интиқодӣ, худшиносии миллӣ ва ҷаҳонбинии шаҳрвандӣ арзёбӣ мегардад.

Дар зербоби 1.1. **Ташаккули салоҳияти таърихии хонандагони синфи 10-11, ҳамчун мушкилоти педагогӣ** мавриди баррасӣ қарор мегирад. Салоҳияти таърихӣ танҳо азхудкунии донишҳои воқеаҳо ва санаҳои таърихӣ набуда, балки қобилияти хонандагон дар таҳлили мантиқии воқеаҳо, арзёбии падидаҳои иҷтимоӣ ва баровардани хулосаҳои мустақилро дар бар мегирад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки фанни «Таърихи халқи тоҷик» дар синфҳои 10–11 имкониятҳои васеъ барои ташаккули тафаккури интиқодӣ, ҷаҳонбинии васеъ ва худшиносии миллӣ фароҳам меорад. Дар ҳамин замина таърих на танҳо маҷмуи рӯйдодҳои гузашта, балки воситаи тарбияи шахсияти масъулиятшинос ва фаъол дар ҷомеа арзёбӣ мешавад.

Бо вуҷуди ин, таҳлилҳо собит месозанд, ки барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ то ҳол пурра ба талаботи замони муосир мутобиқ карда нашудаанд. Ин ҳолат ба раванди ташаккули салоҳияти таърихии хонандагон таъсир мерасонад. Ҳамзамон, усулҳои анъанавии таълими таърих, ки бештар ба азхудкунии микдори маълумоти воқеӣ равона шудаанд, наметавонанд эҳтиёҷоти рушди шахсияти фаъол ва интиқодиро пурра қонеъ созанд.

Аз ин рӯ, зарурати ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва таҷрибаҳои муосири таълимӣ, аз қабили таҳлили манбаъҳо, баҳсҳои таълимӣ ва омӯзиши лоиҳавӣ пеш меояд. Маҳз чунин равишҳо имкон медиҳанд, ки салоҳияти таърихии хонандагон ҳамчун ҷузъи таркибии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ ташаккул ёбад ва ба талаботи ҷомеаи иттилоотии имрӯза ҷавобгӯ гардад.

Ҳамин тариқ, дар зербоби аввал салоҳияти таърихӣ ҳамчун мушкилоти педагогӣ арзёбӣ шуда, зарурати таҳқиқи амиқ ва такмили равишҳои таълим барои ташаккули он асоснок мегардад.

Дар зербоби 1.2. **Мавқеи стандарт, барнома ва китоби дарсӣ дар ташаккули маданияти башардӯстонаи хонандагони синфи 10-11 тавассути омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик** номгузорӣ шуда, дар он масъалаи нақши ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва методӣ дар ташаккули маданияти башардӯстонаи хонандагони синфҳои болоӣ баррасӣ мегардад. Стандарти давлатии таълимӣ, барномаҳои фаннӣ ва китобҳои дарсӣ ҳамчун воситаҳои асосии муайянкунандаи мазмун ва самтҳои омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик» арзёбӣ мешаванд. Онҳо ба таъмини ягонагии мазмун, пайдарпайии таълим ва ташаккули арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ равона шудаанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои мазкур бо вуҷуди аҳамияти худ бештар хусусияти иттилоотӣ дошта, имкониятҳои онҳо дар ташаккули тафаккури интиқодӣ ва маданияти башардӯстонаи хонандагон маҳдуд боқӣ мемонанд. Китобҳои дарсӣ бештар ба азбаркунии рӯйдодҳои таърихӣ нигаронида шудаанд ва ҳамеша барои рушди қобилиятҳои таҳлилӣ ва муносибати арзишӣ заминаи кофӣ фароҳам намеоранд.

Бо вуҷуди ин, истифодаи ҳадафмандонаи барномаҳо ва китобҳои дарсӣ метавонад ба ташаккули ҷаҳонбинии васеъ, худшиносии миллӣ ва эҳтироми арзишҳои фарҳангии миллӣ ва умумибашарӣ мусоидат намояд. Дар шароити муосир зарурати такмили стандартҳо ва китобҳои дарсӣ бо ворид намудани усулҳои таълимии инноватсионӣ ва воситаҳои рақамӣ асоснок дониста мешавад.

Ҳамин тариқ, зербоби 1.2 аҳамияти стандарт, барнома ва китобҳои дарсиро дар ташаккули маданияти башардӯстонаи хонандагон таъкид намуда, зарурати мутобиқсозии онҳо ба талаботи педагогикаи муосир ва ҷомеаи иттилоотӣ асоснок месозад.

Дар зербоби 1.3. **Таърихи халқи тоҷик - мактаби худшиносӣ ва ифтихори миллии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ**-ро тақвият медиҳад, баррасӣ мегардад. Мазмун нишон медиҳад, ки омӯзиши мунтазами ҷараёни таърихии кишвар муҳаббат ба ватанро таҳким бахшида, дар заминаи дарки ҷанбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, салоҳиятҳои маърифатии хонандагонро такмил менамояд; фанн ҳамчун омили муҳими ташаккули шахсияти шаҳрвандӣ ва милливу ахлоқӣ арзёбӣ мешавад.

Мутобиқи барномаи таълимии синфи 11, барои фанни «Таърихи халқи тоҷик» 68 соат пешбинӣ шуда, ҳадафи асосӣ тарбияи ватандӯстӣ ва башардӯстӣ муқаррар гардидааст. Дарсҳо рӯйдодҳои давраи пас аз соли 1945 то замони муосирро фаро мегиранд: фасли якум ба азнавбарқароркунии хоҷагии халқ ва таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодии солҳои 1950–1980 равона шудааст; фасли дуюм ташаккул ва таҳкими давлатдории соҳибистиқлоли Тоҷикистон, масоили сулҳу ваҳдат, ислоҳоти сиёсиву иқтисодӣ, рушди фарҳанг ва муносибатҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Барномаи фанн барои муаррифии фан 1 соати алоҳида ҷудо менамояд, ки он ба тавзеҳи аҳамияти таълимӣ ва тарбиявӣ ва шарҳи ҳадафҳои омӯзиши таърихи навини халқи тоҷик бахшида мешавад. Илова бар ин, мавзуи «Муассисаҳои фарҳангӣ дар хизмати ҷанг» бо 1 соат пешбинӣ гардида, саҳми адибон, санъаткорон ва олимон дар тарбияи рӯҳияи ватандӯстии ҷомеа равшан

карда мешавад; ин мавод барои ташаккули маданияти башардӯстона ва ҷаҳонбинии иҷтимоии хонандагон аҳамияти махсус дорад.

Дар доираи зербоб зарурати ба роҳ мондани таълим бо усулҳои замонавӣ, истифодаи муҳити ҳавасмандкунанда ва методикаҳои интерактивӣ асоснок дониста мешавад, то шароити шаклгирии ҷаҳонбинии шаҳрвандӣ, масъулиятшиносӣ ва ватандӯстӣ фароҳам гардад.

Боби дуюм ба таҳлили шарту шароит ва омилҳое бахшида шудааст, ки ба ташаккули салоҳиятҳои маърифатӣ таъсир мерасонанд. Дар ин замина шароитҳои педагогӣ, омилҳои муҳитӣ ва тарбиявӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, нақши фанни «Таърихи халқи тоҷик» ҳамчун воситаи калидӣ барои ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ асоснок мегардад. Омӯзиши таърих яке аз самтҳои муҳими таълим шароит фароҳам меорад, ки ҷаҳонбинии миллӣ ва тафаккури интиқодӣ рушд ёбад.

Дар баробари ин, омилҳои объективӣ ва субъективӣ низ баррасӣ шудаанд. Ба онҳо муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, омодагии касбии омӯзгорон ва фаъолияти инфиродии хонандагон дохил мешаванд, ки ба сатҳи ташаккули салоҳиятҳо таъсири назаррас мерасонанд. Хусусияти асосии боб дар он ифода меёбад, ки раванди таълими таърихи халқи тоҷик дар робита бо талаботи ҷаҳонишавӣ таҳлил мегардад. Дар чунин шароит таълим бояд ҳувияти таърихию фарҳангиро ҳифз намояд ва имконияти мутобиқсозии хонандагонро ба воқеиятҳои мураккаби ҷаҳони муосир таъмин созад.

Дар зербоби 2.1. **Шароитҳои педагогии ташаккули салоҳияти таърихии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ** ба масъалаи шароитҳои педагогӣ ва нақши онҳо дар ташаккули салоҳияти таърихии хонандагони синфҳои болоӣ мавриди таҳлил қарор мегирад. Пажӯҳиш нишон медиҳад, ки муҳити таълимӣ на танҳо ҳамчун макони интиқоли дониш, балки маҷмуи мураккаби омилҳои педагогӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ арзёбӣ мешавад. Маҳз ҳамин омилҳо ба рушди тафаккури таърихӣ, таҳкими қобилияти маърифатӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон таъсир мерасонанд.

Шароитҳои педагогӣ наметавонанд танҳо ба азхудкунии донишҳои таърихӣ маҳдуд бошанд. Онҳо бояд ба ташаккули маҷмуи васеи қобилиятҳо равона гарданд, аз ҷумла таҳкими малакаҳои таҳлилӣ, рушди тафаккури интиқодӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии шаҳрвандӣ. Дар ин раванд аҳамияти ҳамкории омӯзгор ва хонанда, истифодаи усулҳои фаъоли таълимӣ, муҳити ҳавасмандкунанда ва дастгирии иҷтимоиву фарҳангӣ таъкид мегардад.

Таҳлилҳо собит месозанд, ки танҳо омезиши дуруст ва ҳадафмандонаи шароитҳои педагогӣ метавонад ба рушди воқеии салоҳиятҳои таърихӣ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, муҳити педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун омили калидӣ баррасӣ мешавад, ки дар ташаккули шахсиятҳои дорои тафаккури интиқодӣ, худшиносии миллӣ ва салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ нақши ҳалкунанда мебозад.

Дар **зербоби 2.2. Таълими таърихи халқи тоҷик – омилии асосии ташаккулдиҳандаи салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон** ба нақши фанни таърих дар раванди рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва иттилоотии хонандагон бахшида шудааст. Дар ин қисмат таъкид мешавад, ки таълими таърихи халқи тоҷик на танҳо барои шинохти рӯйдодҳои гузашта хизмат мекунад, балки омили тарбиявӣ ва маърифатӣ ҷиҳати ташаккули ҷаҳонбинии миллӣ, тафаккури интиқодӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ низ аҳамияти бузург дорад.

Нақши таълими таърихи халқи тоҷик пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки он шароити мусоид барои рушди малакаҳои таҳлилӣ, қобилияти муқоиса ва арзёбии воқеаҳои таърихӣ фароҳам меорад. Фанн ба хонандагон на танҳо донишҳои воқеаву санаҳои таърихиро мерасонад, балки имконият медиҳад, ки меъёрҳои арзишӣ ва фарҳангиро дарк намоянд ва робитаи мантиқии байни воқеаҳои гузашта ва раванди имрӯзаро муайян кунанд.

Дар зербоб нишон дода мешавад, ки таълими таърихи халқи тоҷик бо мазмун ва усулҳои худ метавонад шароити мусоид барои рушди худшиносии миллӣ ва ҳувияти фарҳангӣ муҳайё созад. Ин раванд дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро таърихи миллӣ воситаи ҳифз ва таҳкими ҳувият, ҳамзамон василаи мутобиқшавӣ ба муҳити мураккаби иҷтимоиву фарҳангӣ мебошад.

Бар асоси таҳлили назариявӣ ва натиҷаҳои тадқиқоти амалӣ, таълими фанни таърих ҳамчун ҷузъи калидии муҳити педагогӣ арзёбӣ мешавад, ки имкони ташаккули устувори салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатиро дар хонандагони синфҳои болоӣ таъмин менамояд.

Дар зербоби 2.3. Омилҳои объективӣ ва субъективии ташаккул додани салоҳияти хонандагони синфи 10–11 тавассути омӯзиши таърихи халқи тоҷик ба таҳлили омилҳои гуногун, ки ба ташаккули салоҳиятҳои таърихӣ ва маърифатии хонандагон таъсир мерасонанд, бахшида шудааст.

Дар он нишон дода мешавад, ки самаранокии таълим на танҳо ба мазмуну усулҳои фаннӣ, балки ба маҷмуи омилҳои беруна ва дохила

вобаста аст. Ба омилҳои объективӣ шароити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва муҳити таълимии мактаб дохил мешаванд, ки ба раванди таълим таъсири мустақим мерасонанд. Дар баробари онҳо, омилҳои субъективӣ — сатҳи омодагии касбии омӯзгорон, ангеза ва фаъолияти мустақили хонандагон — нақши калидӣ мебозанд.

Истифодаи сарчашмаҳо ва манбаъҳои таърихӣ ҳамчун воситаи ҳамешагии таълимӣ яке аз шартҳои муҳими ташаккули чунин салоҳиятҳо дониста мешавад. Кор бо манбаъҳо имкон медиҳад, ки хонандагон малакаҳои таҳқиқотӣ, қобилияти таҳлили мантиқӣ, хулосабарорӣ ва арзёбии воқеаҳои таърихиро инкишоф диҳанд. Ҳамзамон, чунин таҷриба ба баланд гардидани сатҳи омодагии онҳо ба имтиҳонҳои хатм ва талаботи низоми салоҳиятӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, дар зербоби 2.3 зарурати ба эътибор гирифтани омилҳои объективӣ ва субъективӣ нишон дода мешавад. Ин омилҳо ҳамчун заминаи асосии ташаккули салоҳиятҳои таърихии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ арзёбӣ мегарданд.

Боби сеюм ба ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ дар шароити таҷрибаомӯзии педагогӣ ва санҷиши амалии натиҷаҳои тадқиқот равона шудааст. Дар он тарҳи таҷрибавӣ, марҳилаҳои баргузории таҷриба, усулҳои истифодаи фанни «Таърихи халқи тоҷик» барои ташаккули тафаккури интиқодӣ ва худшиносии миллӣ шарҳ дода мешаванд. Натиҷаҳои бадастомада бо нишондиҳандаҳои ташаккули салоҳиятҳои хонандагон муқоиса гардида, самаранокии усулҳои пешниҳодшуда асоснок мегардад.

Дар зербоби 3.1. Салоҳиятҳои умумифаннӣ ва фаннию мавзуӣ дар раванди омӯзиши таърихи халқи тоҷик дар синфҳои 10-11-и муассисаҳои ҳамагонӣ масъалаи нақши фанни таърихи халқи тоҷик дар ташаккули салоҳиятҳои таълимии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мутобиқи барномаҳои таълимӣ, фан дар ҳаҷми 64 соат пешбинӣ шудааст ва ҳадафи он инкишофи салоҳиятҳои фаннӣ, коммуникативӣ ва арзишӣ-мафкуравӣ мебошад.

Дар зербоб намудҳои асосии салоҳиятҳо – инструменталӣ, муносибати байнифардӣ, низомӣ ва фаннӣ-предметӣ – бо вазифаҳои мушаххаси онҳо шарҳ ёфтаанд. Онҳо қобилияти истифодаи донишҳои таърихӣ дар робита бо дигар фанҳо, тавоноии таҳлили сарчашмаҳо, рушди тафаккури интиқодӣ, инчунин ташаккули ҷаҳонбинии миллӣ ва фарҳангии хонандагонро таъмин мекунанд. Ба ин гурӯҳ салоҳиятҳои арзишӣ-мафкуравӣ, умумфарҳангӣ,

таълимӣ-маърифатӣ, иттилоотӣ, коммуникативӣ, иҷтимоӣ-меҳнатӣ ва шахсӣ-худтакмилдиҳӣ низ дохил карда шудаанд.

Дар зербоб нақши шаклҳои гуногуни таълим – лексияҳои проблемавӣ, визуалӣ, дунафара, семинарҳо, баҳсҳо, кори мустақилона ва технологияҳои интерактивӣ – барои ташаккули салоҳиятҳои таърихӣ таъкид шудааст. Хоса, истифодаи усулҳои проблемавӣ ва лоиҳавӣ ҳамчун воситаи фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон арзёбӣ мегардад. Омӯзгор дар ин раванд на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки роҳнамо дар ташаккули ҷаҳонбинии таърихӣ ва таҳкими малакаҳои таҳлилӣ мебошад.

Ҳамин тавр, зербоби 3.1 нишон медиҳад, ки фанни таърихи халқи тоҷик дар синфҳои болоӣ на танҳо воситаи интиқоли дониш, балки муҳити фарогири ташаккули салоҳиятҳои маърифатӣ, иҷтимоӣ ва арзишӣ ба ҳисоб меравад, ки барои омодагии минбаъдаи хонандагон ба таҳсилоти олӣ ва фаъолияти мустақилона аҳамияти калидӣ доранд.

Дар зербоби 3.2. Технология ва методҳои ташаккули салоҳияти таълимии хонандагони синфҳои 10–11 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба низоми технологияҳо ва усулҳое бахшида шудааст, ки ташаккули салоҳиятҳои таълимии хонандагонро дар фанни «Таърихи халқи тоҷик» таъмин мекунанд. Дар баробари шаклҳои анъанавии таълим (низоми лексионӣ–семинарӣ, машғулиятҳои амалӣ ва ҷамъбастӣ) истифодаи технологияҳои фаъол тарҳрезӣ мешавад: таълими проблемавӣ, методҳои лоиҳавӣ, кейсӣ, бозӣ ва ТИК. Ин маҷмуъ, вобаста ба ҳадаф, ба се гуруҳ ҷудо мегардад: 1) технологияҳои анъанавӣ (лексия, семинар, амалия); 2) технологияҳои фаннӣ-таълимӣ (проблемавӣ, лоиҳавӣ, кор бо сарчашмаҳо); 3) технологияҳои фаъолияти таълимӣ–касбӣ (эҷодиёт, таҷрибаомӯзӣ, воридшавӣ ба муҳити таҳқиқотӣ). Мақсад аз интиқоли оддии маълумот берун рафта, ба ташаккули малакаҳои таҳлил, муқоиса, кор бо сарчашмаҳои таърихӣ, хулосабарорӣ ва муколама равона мегардад.

Дар зербоб нақши шаклҳои фаъоли дарсҳо муфассал нишон дода мешавад: лексияи проблемавӣ (баҳрабардорӣ аз вазъиятҳои мушкилотӣ), лексияи визуалӣ (ҳамоҳангии калима ва тасвир), лексияи дунафара (муколамаи илмӣ), лексияҳои пешакӣ барои ислоҳи хатогиҳо; инчунин семинарҳо, баҳсу мунозираҳо, «мизи мудаввар», тренингҳои коммуникативӣ ва бозӣ (аз ҷумла «муҳорибаи зеҳнӣ» ва вариантҳои он). «Таълим дар ҳамкорӣ» ҳамчун модел тарҳрезӣ мегардад, ки вобастагии мақсад, ахбор ва ҳавасмандгардониро таъмин намуда, масъулияти

инфиродӣ ва дастаҷамъиро ҳамбаста месозад. Методи лоиҳавӣ ва кейс, ҳамроҳ бо истифодаи ТИК, ба тарҳрезӣ, ҷустуҷӯ ва ҳалли мустақили масъалаҳо мусоидат карда, салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ ва коммуникативиро густариш медиҳанд.

Ин маҷмуи технологияҳоро бо мантиқ ва талаботи низоми босалоҳият ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ мутобиқ мекунад: ташаккули салоҳиятҳои калидӣ, умумифаннӣ ва фаннӣ–хусусӣ дар заминаи фаъолияти амалии хонандагон. Самти асосӣ — гузариш аз «интиқоли ахбор» ба «созиши таҷриба», ки дар он дониш, маҳорат ва малака дар ҳамбастагӣ амал карда, ба худомӯзӣ, худтанзимкунӣ ва омодагӣ ба таҳсилоти олӣ ва фаъолияти иҷтимоию касбӣ меоваранд. Дар натиҷа, фанни таърих аз қолаби иттилоотии анъанавӣ берун рафта, ба муҳити ташаккули тафаккури интиқодӣ, худшиносии миллӣ, фарҳанги муошират ва малакаҳои таҳқиқотӣ табдил меёбад.

Дар зербоби 3.3. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ тавассути омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик баррасӣ мегардад.

Тадқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ (МТМУ № 82 ш. Душанбе, МТМУ № 7, № 12 ва № 177 н. Рӯдакӣ) бо иштироки 300 хонанда ва 42 омӯзгор гузаронида шуд. Озмоиш тамоми марҳилаҳои ташхисӣ, ташаккулдиҳӣ ва назоратиро фаро гирифта, ҳадафаш санҷиши имкониятҳои ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар раванди омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик» зери таъсири шароитҳои педагогӣ ва усулҳои фаъоли таълим буд.

Дар ин замина вазифаҳои тадқиқот чунин муайян гардиданд:

•ошкор намудани сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон;

•амалисозии марҳила ба марҳилаи ташаккули ин салоҳиятҳо дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва пешниҳод намудани роҳу усулҳои корӣ;

•муайян кардани маҷмуи шароити педагогӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон мусоидат мекунанд;

•таҳлили маълумоти бадастомада ва робитаи онҳо бо натиҷаҳои омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик.

Барномаи тачрибавӣ дар се марҳила амалӣ гардид:

1. Марҳилаи ташхисӣ (2022–2023) – муайян кардани сатҳи ибтидоии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ.

2. Марҳилаи ташаккулдиҳанда (2023–2024) – татбиқи чорабиниҳо ва машғулиятҳои мақсаднок барои рушди ин салоҳиятҳо.

3. Марҳилаи назоратӣ (2024–2025) – арзёбии самаранокии усулҳо ва таҳияи тавсияҳои илмӣ-амалӣ.

Дар марҳилаи муайянкунанда, гурӯҳҳои таҷрибавӣ (40 нафар) ва назоратӣ (35 нафар) ташкил карда шуданд. Арзёбӣ тибқи меъёрҳои асосӣ сурат гирифт: самаранокии фаъолият, қобилияти худбаҳодиҳӣ, дарки услуби шахсӣ ва сатҳи донишҳои назариявӣ. Илова бар ин, саволномаҳо барои муайян кардани омилҳои таъсиррасон истифода шуданд.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки сатҳи ибтидоии салоҳиятҳо байни гурӯҳҳо тафовут дошт ва зарурати истифодаи усулҳои фаъолу технологияҳои инноватсионӣ барои рушди қобилиятҳои таҳлилӣ ва амалии хонандагон вуҷуд дорад.

Диаграммаи 1

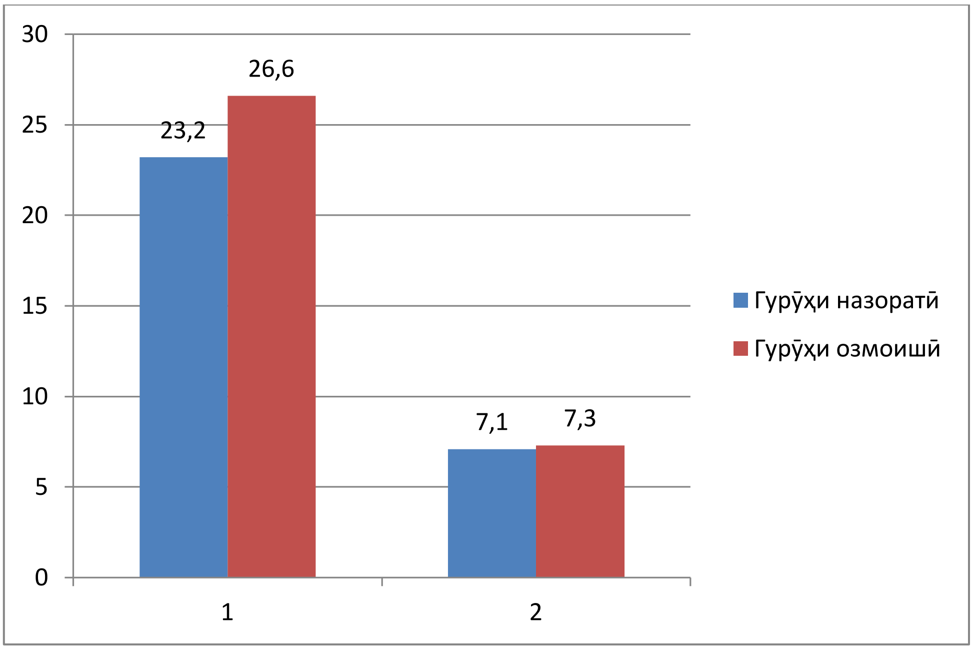

«Намудҳои асосии салоҳиятҳо чанд хел мешаванд?»

- Гурӯҳи назоратӣ – 23,2
- Гурӯҳи озмоиши 26.6

«Ба фикри шумо салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилиро чӣ ташкил медиҳад?»

- Гурӯҳи назоратӣ 7,1
- Гурӯҳи озмоиши 7,3

Дар марҳилаи ташхисӣ сатҳи ибтидоии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ тавассути саволномаҳо ва гистограммаҳо арзёбӣ гардид. Саволҳо ба фарқгузории салоҳиятҳои таҳлилӣ ва эҷодӣ, ҳамчунин дарки салоҳиятҳои таҳқиқотӣ равона шуданд.

Натиҷаҳо нишон доданд:

- гурӯҳи назоратӣ дар дарки фарқи байни салоҳиятҳои таҳлилӣ ва эҷодӣ (7,1%) нисбат ба гурӯҳи озмоишӣ (2,3%) нишондиҳандаи баландтар дошт;
- дар дарки салоҳиятҳои таҳқиқотӣ фарқият камтар буд: гурӯҳи озмоишӣ 14,6% ва гурӯҳи назоратӣ 16,2%;
- ҳар ду гурӯҳ ҳанӯз дар сатҳи ибтидоӣ қарор доштанд, ки зарурати истифодаи машқҳои таҳлилӣ, эҷодӣ ва таҳқиқотиро тақозо мекард.

Истифодаи диаграммаҳо ва пурсишномаҳо на танҳо сатҳи донишро нишон дод, балки имкони барқарор кардани робитаи байни дарки назариявӣ ва фаъолияти амалӣ низ фароҳам овард. Ин ҷанба арзиши тадқиқотро ҳамчун таҷрибаи илмӣ-методӣ боло бурд ва зарурати татбиқи усулҳои инноватсионӣ дар таълими таърихи халқи тоҷикро тасдиқ кард.

Диаграммаи 2. Натиҷаҳои марбут ба пурсишномаи дуюм оид ба дарки салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳқиқотӣ, ки идомаи мантиқии ҳамин таҳқиқот аст, тасвири амиқтар медиҳад ва робитаи мустақим бо натиҷаҳои гистограммаи аввал дорад.

Диаграммаи 2

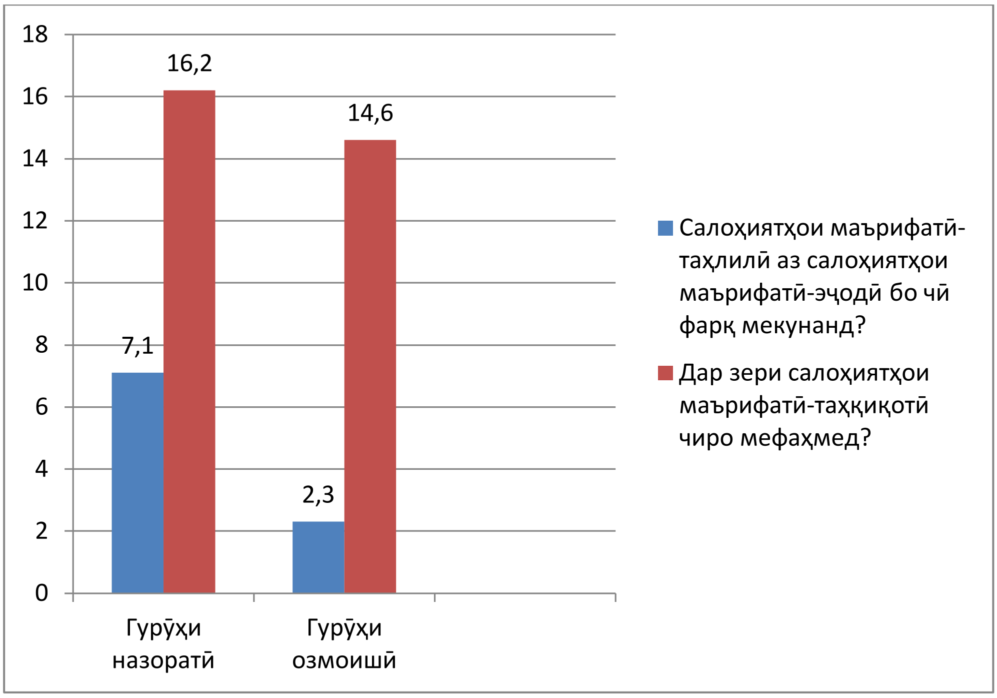

Саволномаи сеюм ба дарки салоҳияти худшиносӣ ва мустақилияти шахсӣ, ҳамчунин арзишҳои иҷтимоӣ равона гардид.

Натиҷаҳо нишон доданд:

- 15,3% хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ва 13,3% гурӯҳи назоратӣ мафҳуми худшиносӣ ва мустақилияти шахсиро дарк карданд;
- танҳо 7,3% хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ва 13,3% гурӯҳи назоратӣ аҳамияти ҳифзи қадру қимати худ ва дигаронро ҳамчун ҷузъи салоҳияти маърифатии таърихӣ дуруст фаҳмиданд.

Ин натиҷаҳо собит карданд, ки сатҳи ибтидоии ин навъи салоҳият ҳанӯз паст буда, ба такмили ҷиддии барномаҳои таълимӣ ниёз дорад.

Истифодаи пурсишномаҳо нишон дод, ки:

1. Гурӯҳи озмоишӣ дар худшиносӣ ва мустақилият нишондиҳандаи нисбатан баландтар дошт, ки аз таъсири усулҳои ибтидоии фаъолсозӣ шаҳодат медиҳад;

2. Ҳар ду гурӯҳ дар арзишҳои иҷтимоӣ қафомонӣ нишон доданд, ки далели такяи зиёди барномаҳои таълимӣ ба донишҳои назариявӣ ва камбуди таваҷҷуҳ ба тарбия ва арзишҳои иҷтимоӣ мебошад.

Бо ин роҳ, таҳқиқот зарурати ворид кардани унсурҳои тарбияи арзишӣ ва иҷтимоиро ба барномаҳои таълимии таърих таъкид менамояд, зеро худшиносӣ ва эҳтироми дигарон асоси ташаккули шахсияти иҷтимоии фаъол ва масъулиятшинос аст.

Диаграммаи 3

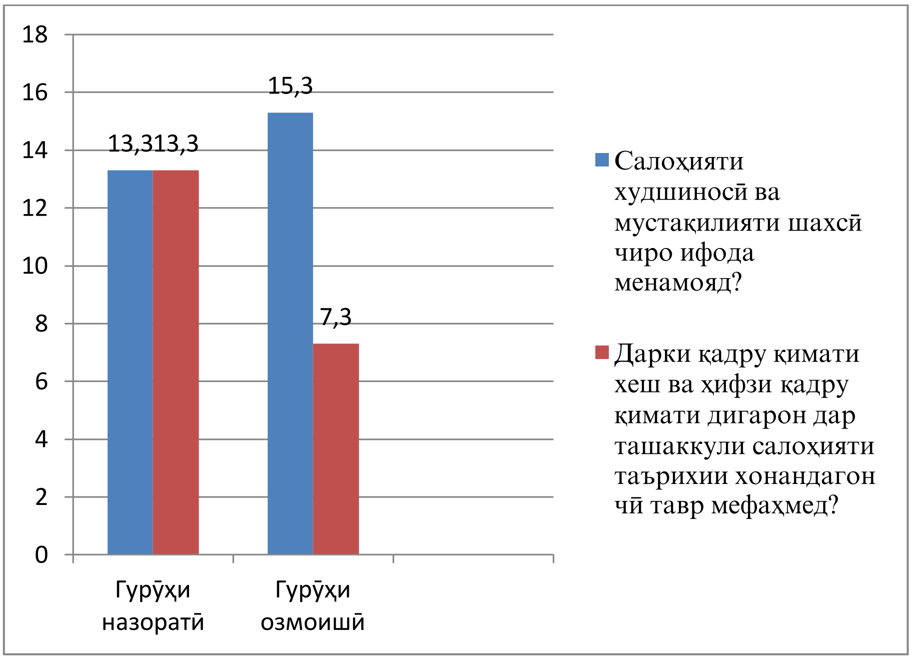

Дар марҳилаи анҷомии озмоиши ташхисӣ саволҳои сершумор ба хонандагон пешниҳод шуданд, ки ҳадафашон муайян кардани дараҷаи дарки мафҳумҳои асосии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ буд.

Натиҷаҳои асосӣ:

- Дар бораи намудҳои салоҳиятҳо: гурӯҳи озмоишӣ (26,6%) сатҳи баландтар аз гурӯҳи назоратӣ (20,0%) нишон дод.
- Дарки салоҳиятҳои таҳлилӣ: ҳар ду гурӯҳ сатҳи паст доштанд (озмоишӣ – 7,3%, назоратӣ – 7,1%), аммо пас аз тавзеҳ аз ҷониби омӯзгорон 50–70% хонандагон аҳамияти мустақилона омӯхтанро эътироф карданд.
- Фарқи байни таҳлилӣ ва эҷодӣ: танҳо 2,3% (озмоишӣ) ва 7,1% (назоратӣ) фарқиятро шарҳ доданд.
- Салоҳиятҳои таҳқиқотӣ: гурӯҳи озмоишӣ – 14,6%, назоратӣ – 16,2%.
- Салоҳияти худшиносӣ ва мустақилият: озмоишӣ – 15,3%, назоратӣ – 13,3%.
- Арзёбии нақши озмуни ҷумҳуриявии «Тоҷикон — оинаи таърихи миллат»: озмоишӣ – 26,6%, назоратӣ – 20,0%.

Ҳарчанд сатҳи ибтидоии аксари нишондиҳандаҳо паст буд, вале гурӯҳи озмоишӣ дар баъзе ҷанбаҳо (дарки умумии салоҳият, худшиносӣ) нишондиҳандаи беҳтар дошт. Ҳамзамон, саволҳо ва тавзеҳоти иловагӣ ба хонандагон имконият доданд, ки робитаи байни донишҳои назариявӣ ва фаъолияти амалӣ равшан гардад.

Диаграммаи 4

Таҳлили пурсишҳои охирин нишон дод, ки сатҳи ибтидоии салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатӣ паст аст, аммо дар марҳилаи ниҳоии озмоиши ташхисӣ нишонаҳои болоравии фаҳмиш мушоҳида гардиданд. Хусусиятҳои монанди худомӯзӣ, фаъолияти мустақилона ва иштироки фаъол дар муҳокимаҳои таърихӣ ба бедоршавии шавқи маърифатӣ мусоидат карданд.

Бо мақсади санҷиши имкониятҳои иловагӣ, саволи ҳафтуми пурсишнома ба нақши чорабиниҳои саҳнавӣ ва бозиҳои таърихӣ равона шуд. Дар он 26,6% хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ва 20% гурӯҳи назоратӣ фаъолона ширкат варзиданд. Ҷавобҳо нишон доданд, ки саҳнаҳои бадеӣ, нақшофарӣ ва иштирок дар рӯзҳои таърихӣ на танҳо дониши таърихиро амиқ мекунанд, балки ҳисси масъулият, ҳамкории дастаӣ ва арзишҳои иҷтимоиро низ таҳким мебахшанд.

Чорабиниҳои саҳнавӣ ва бозиҳои таърихӣ воситаи муассири ташаккули салоҳиятҳои маърифатӣ буда, муҳтавои таълими таърихро бо таҷрибаи зиндагии хонандагон наздик менамоянд. Онҳо на танҳо ба амиқсозии дониш мусоидат мекунанд, балки барои ташаккули шахсияти иҷтимоӣ ва тафаккури интиқодӣ аҳамияти хоса доранд.

Бо мақсади арзёбии сатҳи ташаккули салоҳияти таърихии хонандагон дар марҳилаи ибтидоӣ, ҷавобҳои онҳо ба саволҳои барномаи таълимии фанни «Таърихи халқи тоҷик» дар асоси ҷадвали панҷбала баҳогузорӣ шуданд.

Меъёрҳои баҳогузорӣ:

- амиқии фаҳмиш, дақиқӣ ва истинод ба далелҳои таърихӣ;
- шеваи ифода ва мантиқ;
- вақти сарфшуда барои ҷавоб, ки қобилияти фаҳмиши сареъ ва таҳлили мантиқиро инъикос мекард.

Натиҷаҳо (диаграммаҳои 5 ва 6):

- сатҳи ибтидоии салоҳиятҳо ҳанӯз паст буд, вале гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ фаҳмиши баландтар дошт;
- фарқиятҳо асосан ба шароити мақсадноки педагогии озмоиш вобаста буданд.

Арзёбии панҷбала на танҳо сатҳи донишро муайян кард, балки фарқи байни донишҳои назариявӣ ва салоҳиятҳои амалиро низ равшан сохт. Ин натиҷаҳо аҳамияти шароити мақсадноки педагогиро дар баланд бардоштани қобилияти таҳлил ва масъулияти шахсӣ тасдиқ намуданд.

Диаграммаи 5

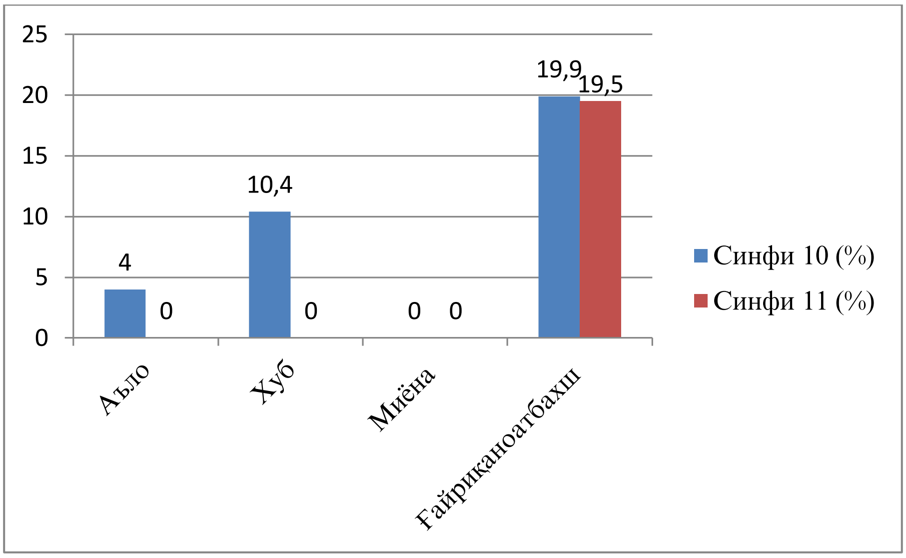

Диаграммаи 6

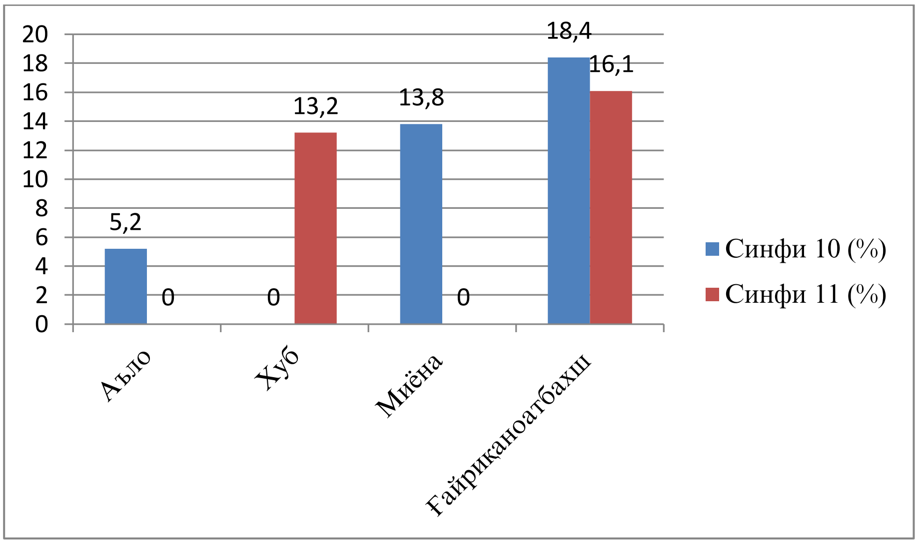

Дар марҳилаи омӯзиш таҷрибаи ҳаётӣ ва малакаи тафаккури таҳлилӣ тадриҷан ғанӣ гардида, сатҳи маърифатии хонандагон нисбат ба масъалаҳои таърихӣ рушд кард. Агар дар соли хониши 2022–2023 баҳои ғайриқаноатбахш миёни хонандагони синфи 10 — 19,9% ва синфи 11 — 19,5% бошад, пас дар соли 2024–2025 ин нишондиҳандаҳо мутаносибан то 18,4% ва 16,1% коҳиш ёфтанд. Ин далел аз афзоиши миёнаи 5–6% дар ташаккули салоҳиятҳои таърихӣ шаҳодат медиҳад.

Омилҳои асосӣ:

- афзоиши нақши ВАО ва Интернет дар ҳаёти хонандагон;
- истифодаи мунтазами телефонҳои ҳамроҳ ва дастрасӣ ба манбаъҳои таърихӣ;

•тамоюл ба омӯзиши фанҳои ёрирасони таърих ва иштирок дар дарсҳои иловагӣ бо омӯзгорони ботаҷриба.

Озмоиши муқаррарнамоӣ собит кард, ки хонандагони синфҳои 10–11 бештар ба интихоби касб ва омодагӣ ба таҳсилоти олӣ таваҷҷуҳ доранд.

Ҳамзамон, натиҷаҳои муқоисавӣ нишон доданд, ки агар дар соли 2022–2023 танҳо 4,0% хонандагони синфи 10 ва 3,3% хонандагони синфи 11 баҳои «аъло» гирифта бошанд, соли 2024–2025 ин нишондод мутаносибан то 5,2% ва 4,3% боло рафт. Ин далел аҳамияти муҳити таълимӣ ва имкониятҳои иловагиро дар ташаккули салоҳиятҳо собит намуд.

Марҳилаи ташаккулдиҳанда, ки дар асоси натиҷаҳои марҳилаи муайянкунанда амалӣ гардид, ба таҳкими равандҳои педагогии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагони муассисаҳои миёна ҳангоми омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик» нигаронида шуд.

Вазифаҳои асосӣ:

- боло бурдани сатҳи ташаккули салоҳиятҳо тавассути шароити мақсадноки педагогӣ;
- истифодаи барномаҳо, тавсияҳо ва воситаҳои таълимии муосир;
- татбиқи усулҳои инноватсионӣ ва интерактивӣ (тренингҳо, дарсҳои проблемавӣ, кейс-стади, экскурсияҳо, бозиҳои таълимӣ ва озмунҳои мавзӯӣ);
- назорати доимӣ ва мониторинги фардӣ-гурӯҳӣ.

Методҳо: озмоиши педагогӣ, мусоҳиба бо хонандагону омӯзгорон, таҳлили пурсишномаҳо ва санҷишҳои фосилавӣ.

Натиҷаҳо:

- сатҳи салоҳиятҳои иттилоотӣ-маърифатии хонандагони гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ ба таври назаррас афзуд;
- хонандагон қобилияти бештари таҳлил, истиқлолияти маърифатӣ ва дарки таърихиро нишон доданд;
- истифодаи аёният ва технологияҳои рақамӣ нақши муҳим бозид: 35–36% хонандагон аҳамияти онро таъкид карданд;
- 8,4% (озмоишӣ) ва 6,6% (назоратӣ) истифодаи интернет ва компютерро ҳамчун ангезандаи муҳими таълим арзёбӣ намуданд;
- танҳо қисми ками хонандагон (3,3% ва 6,6%) тавонистанд қобилияти умумисозии далелҳои таърихиро нишон диҳанд, ки зарурати рушди минбаъдаи таҳлилро тасдиқ мекунад;
- 32% хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ва 22% гурӯҳи назоратӣ нақши мусбати озмунҳои ҷумҳуриявиро дар таҳкими ҳувияти таърихӣ қайд карданд.

Марҳилаи ташаккулдиҳанда собит кард, ки шароити педагогии мақсаднок ва усулҳои инноватсионӣ метавонанд сатҳи салоҳиятҳои маърифатии таърихиро ба таври назаррас боло баранд. Дар баробари ин, чорабиниҳои беруназсинфӣ ва озмунҳои таърихӣ ба ташаккули худшиносӣ ва ифтихори миллӣ саҳми муҳиме гузоштаанд.

Ҷадвали 1

Гурӯҳ ҳо	2022-2023 марҳилаи охир				2023-2024 марҳилаи охир				2024-2025 марҳилаи охир			
	аъло	хуб	қаноат бахш	ғайри қ/б	аъло	хуб	қаноат бахш	ғайри қ/б	аъло	хуб	қаноат бахш	ғайри қ/б
Г.О 10	4,7	6,5	10,3	5,6	4,8	6,6	10,4	5,2	5,0	6,7,	10,6	5,0
Г.О 11	4,8	5,9	9,0	4,9	4,9	6,2	9,3	5,7	5,0	6,4	9,5	5,5
Г.Н 10	4,3	5,9	9,2	5,1	4,4	6,0	8,1	5,0	4,9	6,3	8,3	4,7
Г.Н 11	4,1	4,4	10,0	5,3	4,3	6,1	8,4	5,1	4,8	6,6	8,1	4,6
Ҷамъ:	17,9	22,7	38,5	20,9	18,0	24,9	36,7	20,2	19,7	26	36,5	19,8

Бо мақсади арзёбии ниҳоии сатҳи рушди салоҳияти иттилоотӣ-маърифатӣ, сифати таълим дар давоми се соли таҳсил таҳлил гардид.

Натиҷаҳои гурӯҳи озмоишӣ синфи 10:

- соли таҳсили 2022–2023: «аъло» — 4,7; «хуб» — 6,5; «қаноатбахш» — 10,3; «ғайриқаноатбахш» — 5,6.
- соли таҳсили 2023–2024: «аъло» — 4,8; «хуб» — 6,6; «қаноатбахш» — 10,4; «ғайриқаноатбахш» — 5,2.
- соли таҳсили 2024-2025: «аъло» —5,5; «хуб» —6,7; «қаноатбахш» — 10,6; «ғайриқаноатбахш» —5,5.

Натиҷаҳои гурӯҳи озмоишӣ синфи 11:

- соли таҳсили 2022–2023: «аъло» — 4,8; «хуб» — 5,9; «қаноатбахш» — 9,0; «ғайриқаноатбахш» — 4,9.
- соли таҳсили 2023–2024: «аъло» — 4,9; «хуб» — 6,2; «қаноатбахш» — 9,3; «ғайриқаноатбахш» — 5,7.
- соли таҳсили 2024-2025: «аъло» — 5,0; «хуб» — 6,4; «қаноатбахш» — 9,5; «ғайриқаноатбахш» — 5,5.

Тағйирот нишон медиҳанд, ки пешрафт гарчанде тадриҷӣ бошад ҳам, ба афзоиши қобилияти маърифатӣ мусоидат кардааст.

Натиҷаҳои гурӯҳи назоратӣ синфи 10:

•соли таҳсили 2022–2023: «аъло» — 4,3; «хуб» — 5,9; «қаноатбахш» — 9,2; «ғайриқаноатбахш» — 5,1.

•соли таҳсили 2023–2024: «аъло» — 4,4; «хуб» — 6,0; «қаноатбахш» — 8,1; «ғайриқаноатбахш» — 5,0.

•соли таҳсили 2024–2025: «аъло» — 4,9; «хуб» — 6,3; «қаноатбахш» — 8,3; «ғайриқаноатбахш» — 4,7.

Натиҷаҳои гурӯҳи назоратӣ синфи 11:

•соли таҳсили 2022–2023: «аъло» — 4,1; «хуб» — 4,4; «қаноатбахш» — 10,0; «ғайриқаноатбахш» — 5,3,

•соли таҳсили 2023–2024: «аъло» — 4,3; «хуб» — 6,1; «қаноатбахш» — 8,4; «ғайриқаноатбахш» — 5,1,

•соли таҳсили 2024–2025: «аъло» — 4,8; «хуб» — 6,6; «қаноатбахш» — 8,1; «ғайриқаноатбахш» — 4,6,

Маълумоти муқоисавӣ нишон медиҳад, ки дар муассисаҳои озмоишӣ динамикаи мусбат назаррас аст: сатҳи ғайриқаноатбахш коҳиш ёфта, нишондиҳандаҳои «аъло» ва «хуб» афзоиш ёфтанд. Дар гурӯҳҳои назоратӣ тағйирот камтар рушан буда, қисми муайяни хонандагон то ҳол баҳои паст мегиранд. Ин ҳолат ба таъсири омилҳои иҷтимоӣ, психологӣ ва омӯзишӣ марбут аст.

Дар марҳилаи ҷамъбастӣ, бо мақсади муқоисаи натиҷаҳои ибтидоӣ ва ниҳоии озмоиш, саволномаҳои пешина дубора ба хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ пешниҳод гардиданд. Ин амал имконият дод, ки динамикаи пешрафти ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатӣ ба таври оморӣ таҳлил шавад.

Саволҳои асосӣ:

- «Намудҳои асосии салоҳиятҳо чанд хел мешаванд?»
- «Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилиро чӣ ташкил медиҳад?»

Натиҷаҳо:

Таҳлили ҷавобҳо нишон дод, ки хонандагони гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба гурӯҳи назоратӣ сатҳи баландтари дарки мафҳумҳои салоҳият ва фаҳми умумии салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилӣ нишон доданд. Динамикаи мусбати тағйирот дар диаграммаҳои 7–10 инъикос ёфтааст.

Марҳилаи ҷамъбастӣ собит намуд, ки барномаҳои таҷрибавӣ ва усулҳои татбиқшуда тавонистанд рушди назаррасро дар сатҳи салоҳиятҳои хонандагон таъмин кунанд. Муқоисаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки истифодаи шароити педагогии мақсаднок ва усулҳои инноватсионӣ ба дарки амиқтари салоҳиятҳои маърифатӣ мусоидат намуда, ҳадафи тадқиқотро тасдиқ кардааст.

Диаграммаи 7

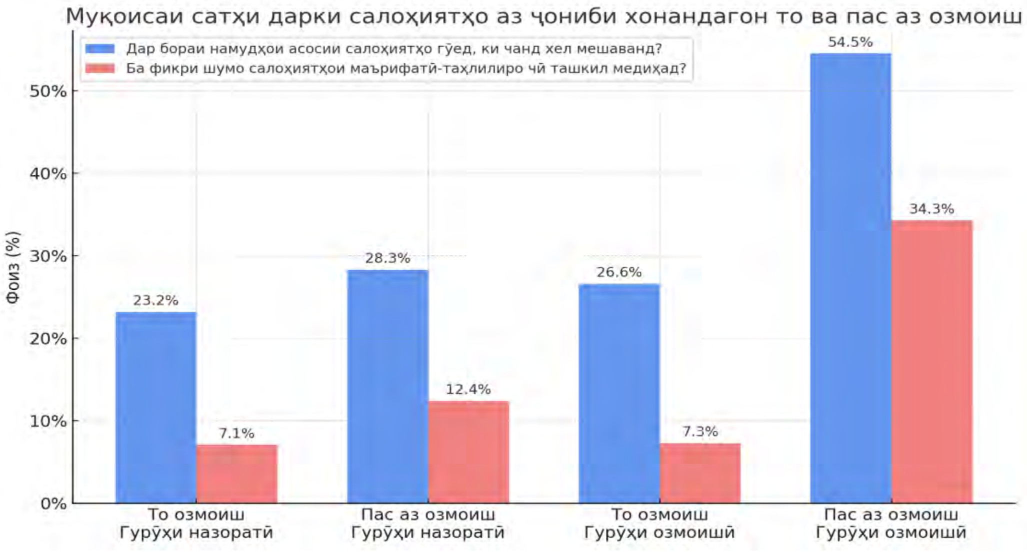

Тавре ки дида мешавад, пас аз озмоиш сатҳи дарки салоҳиятҳо дар гурӯҳи озмоишӣ ба таври назаррас боло рафтааст, ки ин нишонаи самаранокии чорабиниҳои гузаронидашуда мебошад.

Ба саволҳои: “Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилӣ аз салоҳиятҳои маърифатӣ-эҷодӣ бо чӣ фарқ мекунанд?”; “Дар зери салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳқиқотӣ чиро мефаҳмед? ” чунин ҷавобҳоро гирифтем.

Диаграммаи 8

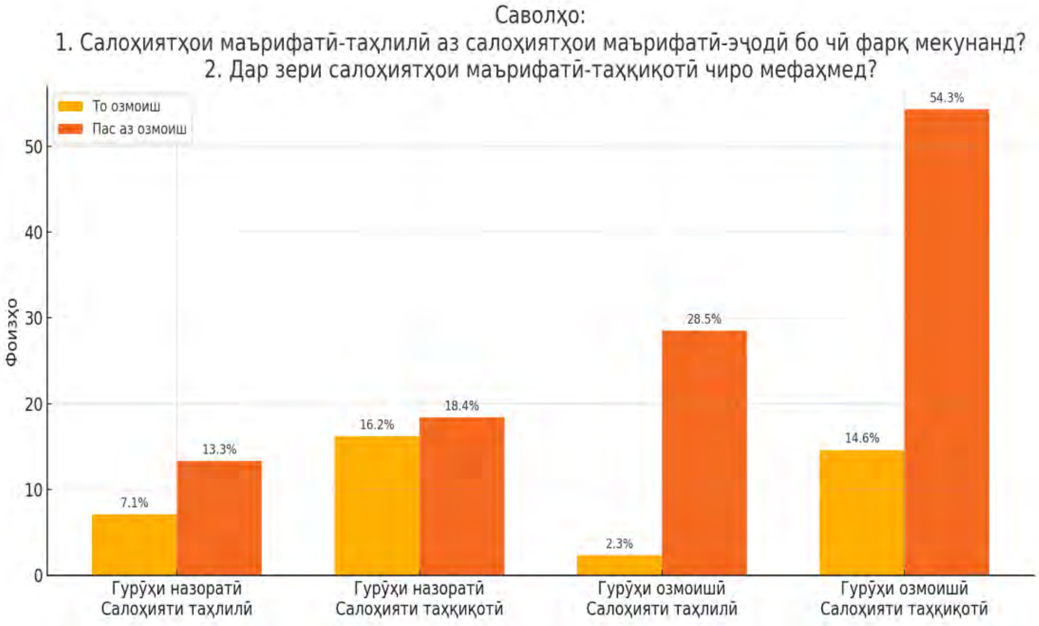

Саволномаҳои навбати чунин буд:

“Салоҳияти худшиносӣ ва мустақилияти шахсӣ чиро ифода менамояд?” ва “Дарки қадру қимати хеш ва ҳифзи қадру қимати дигарон дар ташаккули салоҳияти таърихии хонандагон чиро инъикос мекунад?” чунин ҷавобҳоро гирифтем.

Диаграммаи 9

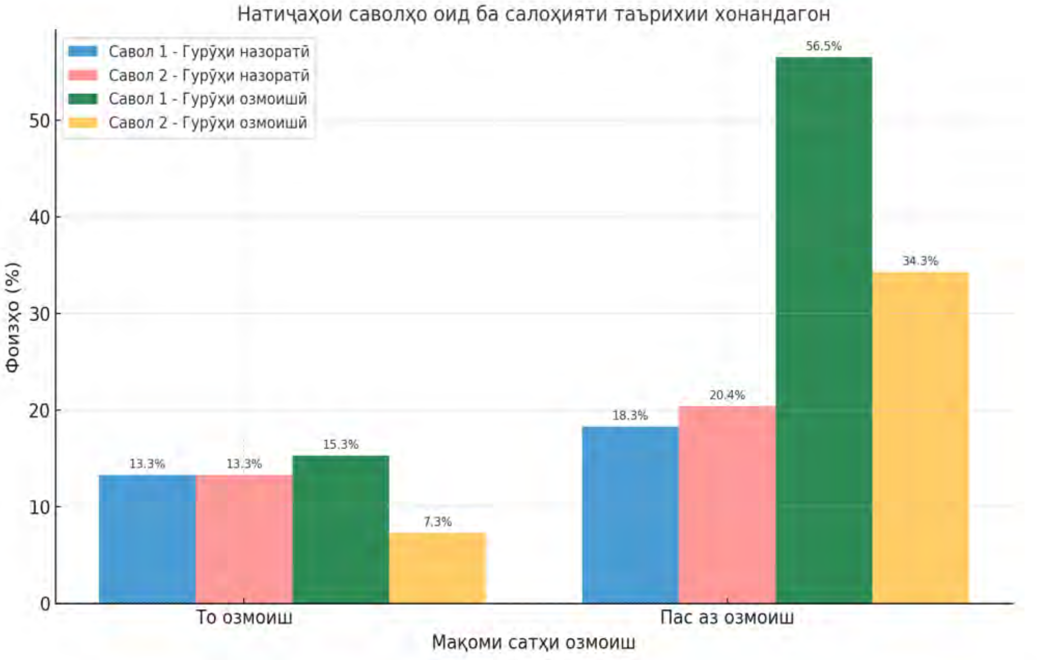

Савол 1: Салоҳияти худшиносӣ ва мустақилияти шахсӣ чиро ифода менамояд?
Савол 2: Дарки қадру қимати хеш ва ҳифзи қадру қимати дигарон дар ташаккули салоҳияти таърихии хонандагон чиро инъикос мекунад?

Дар поёни марҳилаи муайянкунанда, бо мақсади дақиқ арзёбии сатҳи ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатӣ ҳангоми омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик», ба хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ маҷмӯи саволҳо пешниҳод гардид. Ҷавобҳо имкон доданд, ки сатҳи дарки маърифатӣ ва қобилияти таҳлилӣ таҳлил ва муқоиса шаванд.

Натиҷаҳо:

- маълум гардид, ки пеш аз озмоиш сатҳи дарки мафҳумҳои салоҳият ва қобилияти таҳлилӣ паст буд;
- пас аз анҷоми марҳилаи муайянкунанда, нишондиҳандаҳо дар гурӯҳи озмоишӣ назаррас боло рафтанд;
- диаграммаи 10 фарқияти сатҳи ибтидоӣ ва ниҳоии хонандагонро ба таври равшан инъикос кард.

Марҳилаи муайянкунанда собит намуд, ки дар натиҷаи татбиқи усулҳои педагогии таҷрибавӣ қобилиятҳои дарки таърихӣ ва салоҳиятҳои маърифатии хонандагон рушд карда, зарурати идомаи марҳилаҳои ташаккулдиҳанда ва назоратӣ асоснок гардид.

Диаграммаи 10

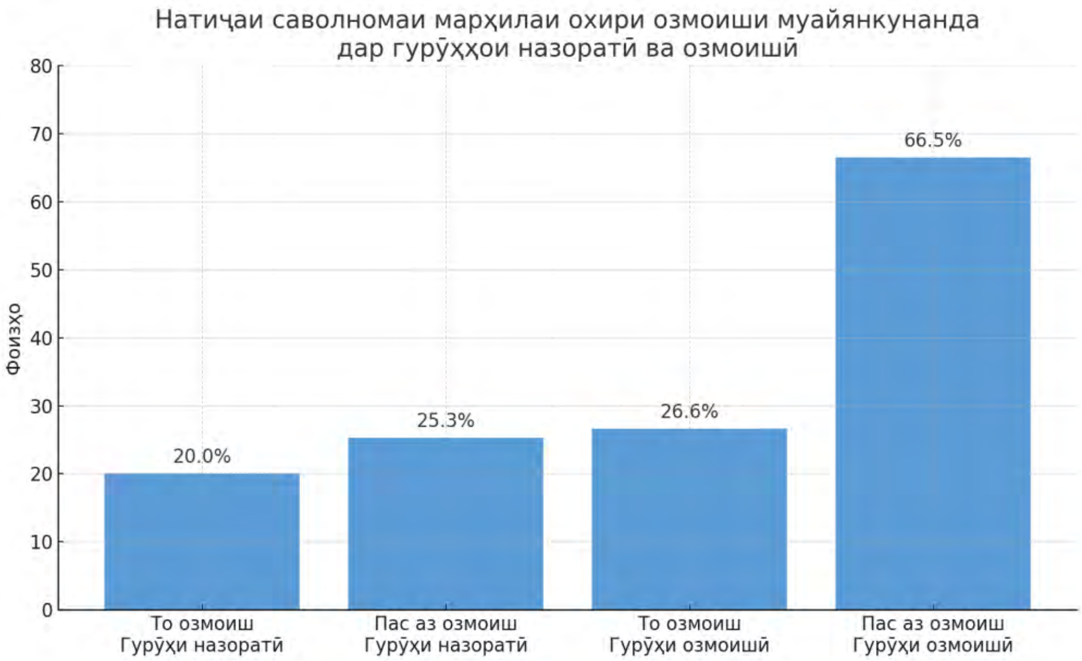

Омӯзишу таҷриба ва таҳлили ҷадвали корҳои озмоишӣ нишон медиҳад, ки теъдоди хонандагони бо баҳои «Аъло» ва «Хуб» мехондагӣ сол аз сол афзоиш ёфта, теъдоди миёнагону бадхонон сол аз сол коҳиш меёбад, ки албатта ин талаботи замон ва ҳавасмандии падару модарон мебошад. Ин раванд дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ чандон масъалаи хатарнок боқи намондааст.

Зеро ҳавасмандии волидон бо дониш, маҳорат ва малакаи фарзандонашон афзудааст, ҳамаи онҳо ҳавасу хоҳиш доранд, ки фарзандашон баъди хатми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба муассисаҳои касбӣ дохил гардида, соҳибкасб гарданд ва дар буҷаи оилавӣ ҳиссаи хешро гузоранд.

Дар раванди корҳои таҳқиқотӣ ошкор сохтем, ки аксари волидон барои амалӣ намудани ин хоҳишашон, (репититор) тамрингарони соҳибкасбро киро намуда, музд дода, салоҳияти маърифатии фарзандашонро баланд мебардоранд, ки ба донишгоҳу донишкадаҳо дохил гарданд. Ин тадбир барои хонандагон хусусияти тарбиявиро ноил буда, тавассути он хонандагон мефаҳманд, ки агар ба таълим диққати аввалиндараҷа зоҳир накунанд, ба буҷаи оила зарар ворид менамоянд.

Дар ҷадвали 2 ҷанбаҳои ташаккулдиҳандаи тавоноии маърифатии хонандагони синфҳои 10-11- и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ҳамагонӣ дар раванди омӯзиши фанни таърих дарҷ гардидааст.

Ҷадвали 2

Омилҳои ташаккулдиҳандаи салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон	Гурӯҳи озмоишӣ		Гурӯҳи назоратӣ	
	Теъдод	Фоиз %	Теъдод	Фоиз %
Омӯзиши фанни таърих ва тарзи гузаронидани дарси он дар муассиса Шуморо қонеъ менамояд?	66	43,9	60	40
Фанни таърихро Шумо илми ташаккулдиҳандаи салоҳият мешиносед?	36	22, 7	30	20
Кадоме аз Шумо таърихро афсона меҳисобад?	3	12,3	10	18,4
Ҳодисаҳои таърихӣ имконияти воқеӣ будан доранд?	22	10,5	25	10,8
Дар омӯзиши таърих кадом усули педагогиро бештар меписандед?	23	10,6	25	10.8
Ҷамъ:	150	100,0	150	100,0

Озмоишҳои педагогӣ собит карданд, ки салоҳияти иттилоотӣ-маърифатӣ метавонад ҳамчун базаи асосии рушди ҳамаҷонибаи шахсият хизмат кунад. Инкишофи умумии хонандагон бо ташаккули чунин салоҳиятҳо зич вобаста аст ва аз мушкилоти ҷиддии таълим танҳо тавассути ташаккули он баромадан мумкин мебошад.

Самтҳои асосии ташаккулдиҳӣ:

1. Азбаркунии пайвастаи донишҳои фанни «Таърихи халқи тоҷик» (фаҳмидани дуруст ва пурраи матн, устувор нигоҳ доштани далелҳо, истифода ва такрори онҳо).

2. Такя ба донистани таърих, тамаддун, маданият, сиёсат ва ҳолати иҷтимоӣ ҳамчун сарчашмаи салоҳият.

3. Омӯзиши мустақилона ва таҳлили сарчашмаҳо: сохти манзараи таърихӣ, ҷудокунии ҳодисаҳои муҳим аз номуҳим, хулосабарорӣ ва умумисозӣ.

4. Инкишофи қобилияти интиқоли дониш ба дигарон (нақшабандӣ, таҳияи маърӯза, робита бо гурӯҳ ва баромадҳои оммавӣ).

Мушкилоти аслӣ:

- теъдоди зиёди хонандагон дар синфхонаҳо;
- маҳдудиятҳои барқ ва норасоии захираҳо (китобҳо, дастурҳо, аёният);
- камбуди омӯзгорони пуртаҷриба.

Бо вуҷуди ин, мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар муассисаҳои ноҳияи Рӯдакӣ муносибати хонандагон ба фанни таърих рӯ ба болоравӣ дорад.

Ҳавасмандӣ ба салоҳияти маърифатӣ рушд ёфтааст, аммо омилҳои беруназтаълимӣ ҳанӯз монеа эҷод мекунанд.

Барои ташаккули воқеии салоҳияти иттилоотӣ-маърифатӣ зарур аст, ки ҳам шароити педагогӣ такмил ёбад ва ҳам инфрасохтори таълимӣ (барқ, китобу дастурҳо ва муаллимони соҳибкасб) таҳким ёбад. Танҳо дар ин сурат афзоиши босуботи сатҳи дониш ва малакаи таърихии хонандагон таъмин мегардад.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти боби 1–3 муайян гардид, ки омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ бояд ба ташаккули ҳисси масъулият ва худогоҳии хонандагон мусоидат намояд. Мундариҷаи қисматҳои таърихи халқи тоҷик ба таври мантиқӣ тарҳрезӣ ёфтааст, ки ба азхудкунии дониш ва таҳкими мафҳумҳои таърихии хонандагони синфҳои 10–11 мусоидат мекунад. Таҳлил ва омӯзиши адабиёти психологӣ-педагогӣ ва натиҷаҳои таҷрибаҳои амалӣ нишон медиҳанд, ки муассисаҳои таълимии миёнаи минтақаҳои дур аз марказ базаи моддиву техникии заруриро барои ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон надоранд .

Омӯзиши фанни таърих аз хонандагон хотираи фаъол ва тавсеа додани тасаввуроти онҳо дар бораи ҳодисаҳои таърихиро талаб мекунад. Ин раванди таълимӣ тавассути омӯзиши таърих имконият медиҳад, ки хонандагон фикрронии эҷодии худро равнақ бахшанд ва салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии худро ташаккул диҳанд. Омӯзиши таърихи халқи тоҷик ба хонандагон имкон медиҳад, ки сатҳи рушду афзоиши қобилиятҳои донишии худро дарк намуда, онҳоро дар омӯзиши мустақилона истифода намоянд [1-М].

Муҳимтарин омил дар ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон муносибати дуруст ва фаъолонаи омӯзгор нисбат ба фан мебошад. Омӯзиши таърихи халқи тоҷик бояд ҳамеша бо истифода аз технологияи таълимии инноватсионӣ ва усулҳои шавқовар ба роҳ монда шавад, зеро бе ин воситаҳо хонандагон муваффақ намешаванд. Аз таҳлил ва таҷрибаи амалӣ маълум шуд, ки на ҳамаи хонандагон пойгоҳи фаҳмиши қавии далелҳои таърихиро доранд. Бисёре аз онҳо фанни таърихро шавқовар намепиндоранд ва ба фанҳои табиатшиносӣ, техника, забон ва адабиёт майли бештар доранд. Аз ин ҷост, ки муассисаҳои таълимии миёна бояд масъалаи дурусти самти касбро ба роҳ монанд, то хонандагони бетараф ба таърих дар дигар соҳаҳо камбудиҳо эҷод накунанд ва барои

ҷомеа зарурати маънавию моддиро ба мавҷуд намоянд [2-М].

Таҳқиқот нишон дод, ки дар ҳамаи муассисаҳои миёнаи умумӣ танҳо ба хонандагон расидан ба баҳои аъло дарс дода намешавад. Дар баъзе ҳолатҳо омӯзгор ба унвони лексиони амал мекунад ва бояд хонандагонро дар раванди омӯзиш фаъолона ҷалб намояд. Омӯзгор бояд хонандагонро тарғиб намояд, ки аз дастурҳо, сарчашмаҳо ва манбаъҳои таърихӣ барои хондани беруназсинфӣ истифода баранд. Ҳангоми таълим омӯзгор вазифадор аст, ки китобҳои зарурӣ, дастуру сарчашмаҳои таърихиро барои истеъмоли хонандагон пешниҳод намояд ва онҳоро иҷрои корҳои мустақилона ташвиқ намояд.

Адабиёти педагогӣ–психологӣ ва таҷрибаҳои амалӣ нишон медиҳанд, ки фаъолияти инноватсионии омӯзгор ва истифодаи методҳои фаъоли таълим нақши асосӣ дар ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон доранд. Аммо мутаассифона, бисёре аз омӯзгорон бо тарзи ҷорӣ кардани инноватсияҳо ошно нестанд ва аз ин рӯ ба он даст намезананд. Омӯзгорони муосири таърихи халқи тоҷик бояд кӯшиш намоянд, ки ба саволҳои зер ҷавоб ёбанд: мушкилоти асосии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон дар чӣ аст? Ҷавоби комил ба ин савол ҳоло барвақт аст, зеро таҳқиқот ҳамчунон идома дорад; аммо натиҷаҳои ибтидоӣ аз корҳои озмоишӣ нишон медиҳанд, ки моҳияти дидактикии ташаккули қобилиятҳои маърифатии хонандагон дар заминаҳои амалии омӯзишу таҷриба дарк хоҳад шуд [3-М].

Дар адабиёти педагогӣ масъалаи ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон тавассути омӯзиши таърихи халқи тоҷик кам ёфт мешавад. Масъалаи ташаккули чунин салоҳият яке аз масъалаҳои калонтарини педагогикаи муосир дар соҳаи таълим ва методикаи таърих маҳсуб мегардад. Баҳои объективӣ додан ба самаранокии технологияҳо барои ташаккули ин салоҳият хеле душвор аст. Аз ин рӯ, ба омӯзгороне, ки бо гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ кор мекунанд, тавсия медиҳем, ки аз усулҳои гуногуни илмию методии коркардашуда дар ватан ва хориҷ истифода баранд, то рушди фардиятӣ, маърифатӣ, донишу малака ва малакаи хонандагонро мушоҳида ва арзёбӣ кунанд.

Озмоишҳое, ки дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ гузаронида шуданд, нишон доданд, ки аз миёни шаклҳои гуногуни фаъоли таълим беҳтарин натиҷаро корҳои мустақилонаи хонандагон фароҳам меоранд. Корҳои мустақили хонандагӣ омили аслии рағбат ва ҷалбдаронии онҳо ба ҷустуҷӯ, кашф ва иҷрои супоришҳоро таъмин менамояд. Дар шароити муосир

муассисаҳои таълимии миёна аз равишҳои фаъоли таълим ва технологияҳои инноватсионии таълим барои ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон бештар истифода мебаранд. Натиҷаҳои озмоиш нишон доданд, ки тафаккури эҷодии хонандагон дар муқоиса бо дигар омилҳои ташаккули қобилиятҳои маърифатӣ устувортар рушд меёбад. Ин ба он вобаста аст, ки методҳои фаъоли таълим бештар ба таври номунтазам ба кор бурда мешаванд. Барои ҳаллу фасли ин мушкилот технологияе зарур аст, ки дар тамоми давраи таҳсил истифода шавад [4-М].

Омӯзгорони ҳамаи фанҳо бояд талош варзанд, ки дарсҳои ҷолибу интерактивӣ ташкил кунанд, зеро дарсҳои якранг ва такроршаванда хонандагонро дилгир ва хаста мегардонанд. Омӯзгорон бояд қодир бошанд, ки дар мундариҷаи дарс, сохти он ва шароитҳои таълимӣ унсурҳои инноватсионӣ ва технологияҳои таълимиро ворид намоянд. Дар баъзе мавридҳо истифодаи методҳои анъанавии таълим низ дар ҷойи худ самарабахш аст. Дар раванди дарсҳо хонандагонро ба ҳалли масъалаҳои таърихӣ ҷалб кардан лозим аст. Қоидаи кӯҳнаи гузаронидани дарс бояд аз байн бардошта шавад: дар баъзе дарсҳо бештар ба тавзеҳ ва сухан (лексия), дар баъзе дарсҳо ба муҳокимаю пурсиш ва такрори маводи омӯхта камар кашида шавад.

Омили асосии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон ин зиёд намудани миқдори корҳои мустақилонаи онҳо аст, ки барои аз ҳад зиёди донишҳои берун аз барнома истифода мебаранд. Барои амалӣ сохтани ин ҳадаф, омӯзгор дар раванди дарси таърихи халқи тоҷик бояд қобилиятҳои маърифатии хонандагонро истифода намуда, онҳоро дар шаклҳои зерин роҳнамоӣ намояд:

- Омӯзгори таърих бояд ба фарогирӣ ва асоснокии иттилооти пешниҳоднамудаи хонандагон диққат диҳад ва онро санҷад.
- Омӯзгори таърих бояд ҳодисаҳо ва равандҳои таърихиро дар доираи ҳалли масъалаҳои таърихӣ шарҳ дода, барои омӯзиши мустақили хонандагон сарчашмаҳои заруриро пешниҳод намояд.
- Омӯзгор вазифадор аст, ки дар ҷадвал ва нақшаи дарс адабиёт ва сарчашмаҳои заруриро ҷой дода, хондану омӯхтани онҳоро барои хонандагон тавсия диҳад.
- Ба хонандагон китобҳо ва маҷаллаҳои марбут ба мавзуъҳо ва бобҳои таърихи халқи тоҷикро пешниҳод ва тавсия намудан лозим аст.
- Хонандагонро бояд ташвиқ кард, ки дар шакли хаттӣ ё даҳонӣ баррасии ва шарҳи маводи хондаашонро (аз китобҳо, мақолаҳо ва дигар

манбаъҳо) пешниҳод намоянд, то қобилияти маорифии онҳо устувортар гардад ва онҳо барои иҷрои корҳои эҷодии худ омодагии бештар пайдо кунанд [5-М, 6-М].

Тавсия ва пешниҳодҳо:

1. Ҳадафи асосии таҳқиқот васеъ гардонидани мазмуни раванди ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагони синфи X–XI тавассути омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик мебошад.

2. Барои ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон бояд дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик аз тамоми имкониятҳои мавҷудаи таълимӣ самаранок истифода карда шавад.

3. Дар таҳияи маърӯза ва музокираҳои дарсӣ омӯзгор бояд аз лаҳни диққатҷалбкунанда, баланд ва пастии садои мувофиқ ва фарҳанги баланди муоширaт истифода намояд, зеро ин омилҳо барои ташаккули қобилиятҳо, лаёқат ва салоҳияти хонандагон аҳамияти муҳим доранд.

4. Кори синфӣ ва ғайрисинфии хуб танзимшуда аз фанни таърихи халқи тоҷик метавонад қобилияти маърифати хонандагонро баланд бардорад; ҳарчанд, дар амалия чунин фаолиятҳо аксар вақт анҷом дода намешаванд.

5. Омӯзгори муосир бояд дар раванди таълим аз навгониҳои педагогӣ ва усулҳои фаъоли таълим бо мақсади ташаккули салоҳияти таърихии хонандагон истифода барад.

6. Омӯзгори таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таълимии миёна бояд фазои устувори эҷодӣ ва ҳавасмандкунанда барои хонандагон фароҳам оварад ва хешро ҳамчун шахсияти эҷодӣ ва соҳибмаърифат муаррифӣ намояд, то дар ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии онҳо нақши муассир дошта бошад.

7. Ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон бояд доимӣ зери назорат қарор дошта шавад.

8. Ҳунари худомӯзӣ ва иҷрои корҳои мустақилона ба хонандагон писанд ва барор меорад, инчунин онҳо барои ҳалли масъалаҳо бидуни такя ба кӯмаки беруна одат менамояд.

9. Салоҳияти иттилоотӣ-маърифатии хонандагон манбаи асосии дониш, малака ва қобилиятҳои онҳо дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ мебошад.

Феҳристи интишороти муаллиф доир ба мавзуи диссертатсия:

а) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Ташаккули салоҳияти иттилоотию маърифатии хонандагон дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик / Ҷ. С. Маҷидзода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2022. – № 2 (38). – С. 151–156. – ISSN 2617-5320.

[2-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Густариши ғояҳои миллӣ тавассути таълими босамари фанни таърихи халқи тоҷик / Ҷ. С. Маҷидзода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ. – 2022. – № 4 (40). – С. 9–14. – ISSN 2617-5320.

[3-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Нақши анъанаҳои миллӣ дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ тавассути омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик / Ҷ. С. Маҷидзода // Маҷаллаи илмии «Номаи Донишгоҳ». – 2024. – № 4 (81). – С. 52–56. – ISSN 2077-4990.

[4-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Ташаккули салоҳияти таърихии хонандагони синфҳои 10–11-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун мушкилоти педагогӣ / Ҷ. С. Маҷидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – № 12. Қисми 11. – С. 282–286. – ISSN 2074-1847.

[5-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Ташаккули тавоноии маърифатии хонандагон тавассути омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик / Ҷ. С. Маҷидзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2024. – № 4 (54). – С. 235–240. – ISSN 2222-9809.

[6-М] Маҷидзода, Ҷ. С.; Маҳкамов, Д. Фаъолияти инноватсионӣ – омили педагогии рушди таҳсилот ва беҳдошти сифати таълими фанни таърихи халқи тоҷик / Д. Маҳкамов, Ҷ. С. Маҷидзода // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомӣ. – 2025. – № 1 (49). – С. 5–10. – ISSN 2617-5320.

б) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[7-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди таълими таърихи халқи тоҷик: равишҳои муосир ва шароити педагогӣ / Ҷ. С. Маҷидзода // Маводи

конфиренсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Навсозии мундариҷаи таҳсилот – омили баландбардории сифати таълим ва тарбия дар замони Истиқлолияти давлатӣ». –Душанбе: 2025. С. 204-212.

[8-М] Маҷидзода, Ҷ. С. Тарбияи ватандӯстӣ ва арзишҳои миллӣ дар раванди таълими таърихи халқи тоҷик / Ҷ. С. Маҷидзода // Маводи конфиренсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Истиқлолияти давлатӣ ва рушди саноати миллӣ: самтҳои асосӣ ва дурнамо» бахшида ба 34-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: 2025 – С. 80-93.

ИНСТИТУТ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМЕНИ АБДУРАХМОНИ ДЖАМИ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

На правах рукописи

УКД : 371:373+9(575.3)
ББК: 74.200:74.2+63.3
М - 47

МАДЖИДЗОДА ДЖАМШЕД СУНАТУЛЛО

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ 10–11 КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДОВАНИЯ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (13.00.02.05 – Теория и методика преподавания общественных дисциплин, среднее общее образование)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена в Институте развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана.

Научный руководитель:	**Махкамов Дастам** – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом начального, среднего и высшего профессионального образования Института развития образования имени Абдурахмани Джами Академии образования Таджикистана.
Официальные оппоненты:	**Шаропов Шавкатджон Ахмадович** - доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова
	Назарзода Рустам Саидмурод – кандидат педагогических наук, исполняющий объязности доцента кафедры программирования и искусственного интеллекта Таджикского технологического университета
Ведущая организация:	**Государственное образовательное учреждение «Дангарский государственный университет»**

Защита диссертации состоится 10 февраля 2026 года, в 13^{00} часов в диссертационном совете 6D.КОА-077 при Академии образования Таджикистана

Адрес и электронная почта ученного секретаря диссертационного совета: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2, bakhriddin.1973@mail.ru, телефон: (+992) 904-29-22-66

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте Академии образования Таджикистана (www.aot.tj).

Автореферат разослан «____ » _____________ 2025 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,

кандидат педагогических наук Б. Мухиддинзода

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность исследования. Динамика современного информационного общества, основанная на расширении гуманистических ценностей и развитии культурно-образовательного пространства, выдвигает задачу переосмысления роли преподавания истории таджикского народа. В подобных условиях история воспринимается не только как совокупность фактов прошлого, но и как важнейший источник формирования национальной идентичности, духовного потенциала общества и критического мировоззрения личности.

Изучение учебной дисциплины «История таджикского народа» способствует воспитанию школьников, способных мыслить самостоятельно и критически, оценивать происходящее в социуме и формировать целостное понимание современного мира. Эти качества особенно значимы в ситуации усиливающегося влияния средств массовой информации, конкуренции ценностных моделей и вызовов, связанных с сохранением культурной самобытности. Для старшеклассников становится жизненно необходимым овладение устойчивыми информационно-познавательными компетенциями, которые позволяют занимать активную позицию в изменяющемся социокультурном пространстве, укреплять духовные основы общества и проявлять гражданскую ответственность.

В этом контексте историческое образование выступает не только средством передачи знаний, но и мощным фактором формирования национальной ответственности и стратегического мышления молодежи. История служит инструментом осмысления и сохранения культурного наследия, а также становится фундаментом для воспитания граждан, преданных идеалам независимости, патриотизма и гражданской зрелости.

Значимость преподавания истории таджикского народа состоит и в том, что данный предмет предоставляет учащимся возможность выйти за рамки механического усвоения фактов, осмысливать их смысл и место в контексте современных процессов. Для многонационального общества Таджикистана, находящегося в стадии укрепления национальной идентичности, глубокое освоение исторического знания в системе общего образования является гарантией устойчивого развития и социальной стабильности.

Вместе с тем, несмотря на очевидную важность предмета, программы и учебники по истории не всегда отвечают современным образовательным стандартам. Сохраняются методологические и содержательные пробелы, снижающие интерес школьников к учебному процессу и препятствующие полноценному восприятию материала. Поиск путей повышения качества

преподавания истории, особенно национальной, рассматривается сегодня как приоритетное направление государственной образовательной политики.

Формирование информационно-познавательных компетенций учащихся старших классов необходимо рассматривать не только в педагогическом, но и в стратегическом аспекте. Курс «История таджикского народа» в 10–11 классах, при условии целенаправленного применения современных педагогических подходов, может стать прочной основой для развития национального и гражданского мировоззрения.

Следует отметить, что в педагогической науке, особенно в отечественных исследованиях, проблема формирования информационно-познавательных компетенций школьников в процессе изучения национальной истории до сих пор не получила комплексной разработки. Данный теоретический и практический пробел обусловливает выбор темы как самостоятельного направления исследования и требует создания устойчивых научно-методических основ.

Таким образом, цель исследования заключается в укреплении теоретических и практических основ процесса формирования информационно-познавательных компетенций учащихся, обеспечивая его соответствие современным образовательным стандартам и стратегическим задачам национального развития.

Степень изученности научной проблемы. Педагогические основы формирования информационно-познавательных компетенций старшеклассников в процессе преподавания истории таджикского народа получили определённое теоретическое освещение в трудах ряда исследователей. Отдельные аспекты темы отражены в работах В. Х. Альфонсова, Л. С. Выготского [2], Л. А. Гордона, А. Г. Ковалева, Г. И. Щукиной [8], а также в исследованиях отечественного педагога М. Шайхова.

Вопросы, связанные с восприятием, развитием и возможностями формирования информационно-познавательных компетенций учащихся, предметно рассматривались в трудах И. Г. Антоновой, С. П. Крягжде, А. М. Матюшкина [5], В. С. Юркевича, Г. И. Щукиной [7] и других исследователей. Их подходы создали основу для понимания процессов усвоения и развития компетенций в образовательной среде средней школы.

Значительное внимание педагогическим условиям и психологическим факторам, влияющим на формирование компетенций учащихся, уделили А. А. Бадалов [1], В. Г. Иванов, В. И. Лозова, А. А. Бодалев, К. К. Гиев, Б. М. Теплов, В. С. Троненко [6], Т. И. Шамова, И. Г. Шапошникова, Г. И. Щукина и М. Р. Раджабова. В их работах раскрываются разнообразные аспекты формирования познавательной активности и условий развития учащихся.

Наряду с зарубежными и российскими исследователями, значительный вклад в разработку проблематики внесли таджикские учёные. Так, академик М. Р. Раджабов, Х. С. Афзалов, Р. И. Ходжимухамедов, М. Р. Шукурова, М. Арипов, Р. Я. Хамидов, З. А. Абасов, И. Х. Каримова, Б. Р. Рахимов, Б. К. Кодиров, В. Ч. Ревазов, Д. Н. Латыпов и другие исследовали вопросы содержания исторического образования и особенностей его развития в школах Таджикистана.

Отдельная группа отечественных педагогов — М. Лутфуллозода [4], Ф. Шарифзода, И. Х. Каримова, Т. Шукуров, Х. Буйдаков, Т. Н. Зиёзода [3], Х. Пирумшоев и М. Шайхов — рассматривали проблемы формирования исторических знаний, умений и навыков школьников, что позволило заложить практическую основу для дальнейших исследований.

Несмотря на вклад перечисленных авторов, специальная тема формирования информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе изучения истории таджикского народа пока не оформилась как самостоятельное и всесторонне разработанное направление педагогической науки. Этот пробел делает актуальным проведение целенаправленного исследования и разработку педагогической модели, адекватной современным условиям и отвечающей задачам национальной образовательной стратегии и глобальным тенденциям развития образования.

Связь исследования с государственными программами

Тема диссертации органично связана с рядом стратегических программ и нормативных документов в сфере образования, что придаёт исследованию практическую значимость и методологическую опору. В частности, работа соотносится научно-исследовательской деятельности отдела гуманитарных и общественных наук, а также пересмотра и совершенствования стандартов, учебных программ и учебников института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, «Государственной программой патриотического воспитания и укрепления национальной идентичности молодёжи Таджикистана на 2018–2022 годы» (Постановление Правительства РТ), «Государственным стандартом общего среднего образования» (2009), «Национальной стратегией развития образования Республики Таджикистан до 2030 года» (Постановление Правительства РТ от 2020 года, № 526).

Кроме того, исследование перекликается с целями и задачами «Программы правового и гражданского воспитания в Республике Таджикистан на 2020–2030 годы», «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан» (утверждённой постановлением Правительства РТ от 3 марта 2006 г., № 6), а

также тематически и воспитательно сопряжено с общереспубликанскими конкурсами «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» и «Илм – фурӯғи маърифат».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – теоретически обосновать и разработать педагогические основы формирования и развития информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов общеобразовательной школы в процессе изучения курса «История таджикского народа».

Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

1. Проанализировать педагогическую и психологическую литературу с целью выявления сущности, структуры и содержания информационно-познавательных компетенций, а также определить их специфику в условиях средней школы.

2. Раскрыть воспитательный и образовательный потенциал учебного предмета «История таджикского народа», показав его значение как содержательной и методической базы формирования компетенций старшеклассников.

3. Систематизировать существующие формы, методы и инновационные технологии обучения, которые наиболее эффективно способствуют развитию информационно-познавательных компетенций в процессе преподавания истории.

4. Определить и уточнить педагогические, психологические и организационные условия, оказывающие существенное влияние на формирование компетенций, и выработать практические рекомендации по совершенствованию образовательной среды.

5. Разработать педагогическую модель формирования информационно-познавательных компетенций учащихся, провести её опытно-экспериментальную проверку, а также оценить результаты с использованием как количественных, так и качественных методов анализа.

6. На основе обобщения результатов исследования подготовить научно-практические рекомендации для учителей, авторов учебных программ и образовательных учреждений с целью повышения эффективности преподавания истории на компетентностной основе.

Объект исследования – учебный процесс учащихся 10–11 классов общеобразовательных школ в условиях реализации компетентностного подхода, особенно в рамках курса «История таджикского народа».

Предмет исследования – педагогические аспекты формирования информационно-познавательных компетенций старшеклассников в процессе изучения национальной истории.

Гипотеза исследования. Предполагается, что формирование информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе изучения истории таджикского народа будет более результативным при выполнении следующих условий:

1. Использование интерактивных методов и ролево-творческих игр с учётом возрастных и индивидуальных особенностей школьников;

2. Создание образовательной среды сотрудничества, стимулирующей познавательную активность и развитие социальных взаимодействий;

3. Учёт педагогических и психологических закономерностей формирования компетенций на всех этапах учебного процесса;

4. Обеспечение устойчивого понимания исторических событий через использование современных образовательных технологий.

Исходя из сформулированной гипотезы, исследование направлено на решение следующих задач:

– провести теоретический анализ информационно-познавательных компетенций как составной части личностного развития учащихся;

– организовать процесс обучения истории с применением разнообразных активных и познавательных форм;

– выявить факторы, снижающие эффективность формирования компетенций, и определить типичные затруднения;

– провести опытно-экспериментальную проверку уровня сформированности информационно-познавательных компетенций в реальной образовательной среде.

Основные этапы исследования

Исследование было проведено в три последовательных этапа:

Первый этап (2022–2023 гг.) – осуществлялся детальный анализ философской, педагогической, психологической, социологической и научно-методической литературы по проблеме исследования. Определялись теоретические и методологические основания, уточнялись особенности индивидуальной и групповой познавательной активности учащихся на основе первичных наблюдений. На этом этапе была доработана рабочая гипотеза и подготовлена программа опытно-экспериментальной работы.

Второй этап (2023–2024 гг.) – связан с практической реализацией и экспериментальной проверкой исследования. Проводились констатирующие и мониторинговые эксперименты, анкетирование учащихся, сопоставление различных методик обучения в условиях компетентностного подхода.

Полученные промежуточные результаты были собраны и систематизированы, их эффективность оценена с применением количественного и качественного анализа.

Третий этап (2024–2025 гг.) – включал обобщение и интерпретацию накопленного материала, формулировку теоретических положений исследования, разработку научно-практических выводов и рекомендаций. На основе собранных данных был подготовлен окончательный вариант текста диссертации.

Методологические основы исследования

Исследование опиралось на ряд методологических положений:

- Принципы диалектики развития личности и общества, объясняющие формирование информационно-познавательных компетенций как непрерывный и системный процесс;
- Философские идеи восточных мыслителей (Ибн Сина, Фараби, Беруни и др.) о значении самопознания, образования и познавательной деятельности человека;
- Современные педагогические и психологические концепции развития компетенций, включая общие и специальные, а также формирования познавательных и социальных способностей учащихся (Л. С. Выготский, А. Н. Леонтьев, В. В. Давыдов, И. С. Якиманская и др.);
- Нормативно-правовые документы Республики Таджикистан в сфере образования:

– Закон «Об образовании»;

– Закон «Об ответственности родителей за воспитание и обучение детей»;

– «Национальная концепция образования» и «Национальная концепция воспитания»;

– «Государственный стандарт общего среднего образования».

Перечисленные основания обеспечили теоретико-методическую базу для разработки, реализации и оценки педагогических процессов, связанных с формированием информационно-познавательных компетенций школьников.

Теоретическая база исследования

Теоретическую основу исследования составил анализ педагогических аспектов формирования информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе изучения истории таджикского народа. В неё вошли:

- определение сущности и структуры понятия «информационно-познавательная компетенция» как компонента учебных способностей;

- исследование особенностей и проявлений познавательной активности учащихся в процессе обучения;

- осмысление роли компетентностно ориентированной образовательной среды в развитии познавательного потенциала личности.

Исследование опиралось на следующие концепции и подходы:

•Теория целостного педагогического процесса (Ю. К. Бабанский, В. Н. Дружинин, В. И. Загвязинский);

•Теория возрастного психологического развития (Н. Г. Дайри, Л. А. Ясюкова);

•Теория функционального подхода к обучению (И. Я. Лернер);

•Гуманистическая концепция восточных мыслителей (Рудаки, Фирдоуси, Авиценна, Абдуррахман Джами, Беруни, Унсурулмаоли Кайковус, Омар Хайям и др.), в основе которой идея «совершенной личности» и понимание знания как результата личного усилия, а не как наследуемого дара.

Эта теоретическая база обеспечила целостный и системный подход к анализу педагогических процессов и к изучению механизмов формирования информационно-познавательных компетенций в условиях преподавания истории.

Источники исследования

Работа опирается на широкий спектр источников, обеспечивших как теоретическую, так и эмпирическую основу исследования. К ключевым источникам относятся:

- нормативно-правовые акты Республики Таджикистан в сфере образования (Закон «Об образовании», «Национальная концепция образования», «Национальная концепция воспитания», Государственный образовательный стандарт и другие стратегические документы, регулирующие развитие образования и компетентностного подхода);

- научные труды таджикских, российских и западных исследователей, посвящённые содержанию, целям и методике преподавания истории таджикского народа в общеобразовательных школах;

- современные исследования, раскрывающие сущность, структуру и механизмы формирования информационно-познавательных компетенций учащихся, выполненные отечественными и зарубежными авторами;

- анализ практического опыта преподавателей общественных дисциплин в школах Таджикистана, включая деятельность ведущих педагогов и отдельные удачные методические практики преподавания истории таджикского народа;

- фундаментальные труды в области педагогики, психологии и методики обучения, задающие теоретические и практические ориентиры развития познавательных способностей учащихся.

Эмпирическая база исследования

Эмпирическую основу исследования составил комплекс опытно-экспериментальных мероприятий, проведённых с непосредственным участием исследователя и субъектов исследования (учащихся и учителей) в реальных образовательных условиях. В её структуру вошли:

- разработка программы эксперимента с чётко определёнными целями, этапами, формами работы и индикаторами эффективности формирования компетенций;

- проведение педагогических наблюдений и констатирующих экспериментов в процессе изучения истории таджикского народа, фиксирующих активность, поведенческие реакции и познавательные способности учащихся;

- использование разнообразных эмпирических методов:

- анкетирование и интервьюирование;
- прямое наблюдение;
- сравнительные и диагностические эксперименты;
- контент-анализ учебных результатов;
- количественная и качественная обработка данных с применением статистических моделей;

- сбор и анализ эмпирической информации, представленной в виде количественных показателей (статистика) и качественных наблюдений, что обеспечило научную доказательность выводов.

База исследования

Опытно-экспериментальная работа проводилась на базе общеобразовательных школ Республики Таджикистан:

- средняя школа № 28 г. Душанбе;
- школы №№ 7, 12 и 177 района Рудаки.

В эксперименте приняли участие более 300 учащихся 10–11 классов, 10 учителей истории и 54 родителя (законных представителя).

Научная новизна исследования

Научная новизна проведённого исследования состоит в следующем:

1. Впервые в педагогической науке специально исследована проблема формирования информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе изучения курса «История таджикского народа», что позволило рассматривать данный предмет как базовый компонент в воспитании и образовании старшеклассников.

2. Уточнено содержание понятия «информационно-познавательная компетенция» применительно к преподаванию истории; определена его структура и раскрыты ключевые компоненты (когнитивный, познавательный,

ценностный, практический и социальный), что дало возможность более целостного понимания данного феномена.

3. Разработана педагогическая модель формирования информационно-познавательных компетенций, включающая теоретическое обоснование, практические механизмы её реализации и последовательность внедрения в образовательный процесс.

4. Выявлены и обоснованы психолого-педагогические условия, способствующие эффективности развития компетенций у учащихся старших классов, что позволяет повысить результативность учебного процесса.

5. Адаптирован и усовершенствован комплекс эмпирических методов диагностики, оценки и развития компетенций с учётом специфики преподавания истории в общеобразовательной школе.

6. Предложены и апробированы критерии оценки уровня сформированности информационно-познавательных компетенций учащихся, обеспечивающие возможность их количественного и качественного анализа.

Положения, выносимые на защиту

1. Формирование информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе изучения курса «История таджикского народа» имеет прочное методологическое и теоретическое основание и должно рассматриваться как приоритетное направление модернизации школьного исторического образования.

2. Компетентностный подход в преподавании истории обеспечивает развитие у учащихся аналитических умений, навыков критического мышления и информационной самостоятельности, что повышает их готовность к активному участию в социокультурной жизни общества.

3. Психолого-педагогические факторы (мотивация учащихся, индивидуальные особенности восприятия информации, педагогическая поддержка и организация учебной среды) являются ключевыми условиями успешного формирования информационно-познавательных компетенций старшеклассников.

4. Разработанная педагогическая модель формирования компетенций подтвердила свою эффективность в ходе опытно-экспериментальной работы и может быть рекомендована к внедрению в образовательную практику общеобразовательной школы.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что:

- уточнено и систематизировано содержание понятия «информационно-познавательная компетенция» применительно к старшей школе;

- проанализированы и обоснованы психолого-педагогические компоненты компетенций (информационный, познавательный, аналитический, ценностный и социально-практический);

- предложена педагогическая модель, которая расширяет методологическую базу преподавания истории и может быть использована для дальнейшего развития методики компетентностного обучения.

Практическая значимость проявляется в том, что:

- разработанная модель была проверена в условиях школ Таджикистана и подтвердила свою результативность;

- методы, формы и технологии обучения, доказавшие эффективность в формировании компетенций, могут быть рекомендованы для широкого применения в преподавании истории таджикского народа;

- предложенные критерии и индикаторы оценки могут служить инструментом диагностики и контроля уровня компетентности учащихся в школьной практике.

Результаты исследования могут быть использованы учителями, методистами, разработчиками программ и руководителями образовательных учреждений как основа для повышения качества исторического образования.

Степень достоверности результатов исследования

Достоверность полученных результатов обеспечивается:

- прочной методологической основой исследования, включающей применение принципов компетентностного подхода и современных психолого-педагогических концепций;

- обоснованностью рабочей гипотезы, сформулированной на основе анализа отечественных и зарубежных источников с учётом возрастных и личностных особенностей учащихся;

- использованием комплекса взаимодополняющих эмпирических методов (наблюдение, анкетирование, интервью, диагностические и уточняющие эксперименты), что позволило подтвердить результаты как количественно, так и качественно;

- широким охватом участников: более 300 учащихся, 10 учителей и 54 родителя, что обеспечило статистическую надёжность анализа;

- опытной проверкой разработанной модели в условиях общеобразовательных школ Таджикистана;

- сопоставлением результатов с предыдущими исследованиями и воспроизводимостью отдельных элементов эксперимента на разных этапах, что подтвердило устойчивость выявленных закономерностей.

Соответствие паспорту научной специальности

Содержание диссертации соответствует требованиям паспорта специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (13.00.02.05 – Теория и методика преподавания общественных дисциплин, среднее общее образование):

- **Пункт 1 – Методология педагогического исследования:** использование теоретического анализа, наблюдения, эксперимента, анкетирования и эмпирической обработки данных;
- **Пункт 6 – Концепции образования:** внедрение инновационных процессов и интерактивных технологий в преподавание истории таджикского народа, оценка информационно-познавательных компетенций;
- **Пункт 7 – Практическая педагогика:** проведение опытной работы в школах, анализ педагогического опыта и разработка методических рекомендаций.

Личный вклад соискателя

Личный вклад автора выражается в комплексном анализе исследуемой проблемы, самостоятельном изучении теоретических и практических аспектов, сборе и интерпретации эмпирических данных, применении системы методов, соответствующих цели и задачам работы. Автор непосредственно участвовал в организации и проведении эксперимента, анализе его результатов, формулировке научных положений и рекомендаций. Основные выводы исследования отражены в публикациях и были представлены на научных конференциях и практических семинарах.

Внедрение результатов исследования

Результаты работы апробированы в процессе преподавания истории таджикского народа в общеобразовательной школе № 28 г. Душанбе, а также в школах № 7, № 12 и № 177 района Рудаки. Разработанная экспериментальная программа с привлечением учащихся, педагогов и родителей показала эффективность в формировании информационно-познавательных компетенций старшеклассников.

Предложенные технологии обучения и новые формы учебной и внеучебной работы получили положительные отклики учителей и содействовали совершенствованию образовательного процесса. Часть рекомендаций была внедрена в методическую практику преподавателей общественных дисциплин.

Материалы исследования опубликованы в научных статьях, а также представлены на конференциях и научно-практических форумах. Полученные результаты могут использоваться при разработке учебных программ, создании методических пособий и повышении качества преподавания истории.

Публикации по теме диссертации

Основные результаты исследования отражены в 8 научных публикациях, из них:

- 6 статей – в рецензируемых журналах из перечня ВАК при Президенте Республики Таджикистан;
- 2 статьи – в сборниках материалов научных конференций;

Структура диссертации

Диссертация состоит из введения, трёх глав, девяти параграфов, заключения, списка литературы и приложений. Общий объём – 197 страниц компьютерного набора.

СОДЕРЖАНИЕ ОСНОВНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обоснована актуальность выбранной темы и показана её взаимосвязь с современными процессами развития информационного общества и реформирования системы образования Республики Таджикистан. Подчёркивается необходимость изучения курса «История таджикского народа» как важного фактора формирования национальной идентичности, развития критического мышления и информационно-познавательных компетенций старшеклассников.

Дана характеристика степени разработанности исследуемой проблемы в научной литературе. Отмечается, что несмотря на наличие отдельных трудов в области педагогики и психологии обучения, вопрос формирования информационно-познавательных компетенций школьников в процессе преподавания национальной истории до настоящего времени не получил целостного и комплексного освещения.

Определены методологическая база и совокупность применённых методов исследования, включающих анализ педагогической и психологической литературы, сравнительно-сопоставительный и системный подходы, педагогический эксперимент, а также количественные и качественные методы анализа результатов. Представлены сведения об экспериментальной площадке, этапах исследования и обоснована достоверность полученных данных. Во введении также раскрыта научная новизна исследования, его теоретическая значимость и практическая ценность, сформулированы положения, выносимые на защиту.

Первая глава посвящена анализу теоретико-методологических оснований заявленной проблемы. В ней раскрываются педагогические подходы к пониманию сущности и содержания компетенций, показана их роль в образовательном процессе средней школы. Особое внимание уделено уточнению содержания понятия «информационно-познавательные

компетенции» применительно к преподаванию истории, а также их структурным компонентам — когнитивному, познавательному, ценностному и социальному.

В главе рассматривается курс «История таджикского народа» как важный инструмент развития критического мышления, национального самосознания и гражданского мировоззрения учащихся. Подчёркивается, что именно через содержание данного предмета школьники получают возможность не только усвоить знания о прошлом, но и научиться осмыслять исторические процессы в контексте современных вызовов и задач национального развития.

Подраздел 1.1. Формирование исторической компетенции учащихся 10–11 классов как педагогическая проблема

Историческая компетенция старшеклассников понимается не как простое усвоение фактов, дат и событий, а как способность анализировать исторические процессы, критически оценивать социальные явления и формулировать собственные выводы на основе исторического знания. Такой подход позволяет рассматривать историю не только как академическую дисциплину, но и как важный инструмент социализации и воспитания личности.

Результаты анализа показывают, что преподавание курса «История таджикского народа» в 10–11 классах открывает широкие возможности для развития критического мышления, формирования целостного мировоззрения и укрепления национальной идентичности. История в данном контексте выступает не как статическая совокупность знаний о прошлом, а как динамическая сфера, обеспечивающая становление ответственной и социально активной личности, готовой к участию в жизни общества.

Вместе с тем исследование подтверждает, что действующие программы и учебники ещё не в полной мере соответствуют современным образовательным требованиям. Это отражается на процессе формирования исторической компетенции: преобладание традиционных методов, основанных преимущественно на механическом запоминании, сдерживает развитие активного и критически мыслящего ученика.

Из этого вытекает необходимость внедрения инновационных методик и современных педагогических практик. Среди них особое значение имеют:

- анализ исторических источников и документов;
- организация учебных дискуссий и дебатов;
- использование проектного обучения и исследовательских заданий.

Именно данные подходы позволяют формировать у учащихся историческую компетенцию как составную часть информационно-познавательных компетенций, которые отвечают вызовам информационного общества и соответствуют задачам модернизации образования.

Таким образом, в первом подразделе историческая компетенция обоснована как самостоятельная педагогическая проблема, требующая дальнейшего научного анализа и совершенствования методических подходов к преподаванию национальной истории в средней школе.

Подраздел 1.2. Роль стандарта, программ и учебника в формировании гуманистической культуры учащихся 10–11 классов через преподавание истории таджикского народа

В данном подразделе рассматривается значение нормативных и методических документов в воспитании гуманистической культуры старшеклассников. Государственный образовательный стандарт, типовые программы и школьные учебники задают рамки и содержание курса «История таджикского народа», определяя основные направления преподавания и воспитательные ориентиры. Их ключевая функция заключается в обеспечении единства образовательного пространства, преемственности обучения и формирования у учащихся системы национальных и общечеловеческих ценностей.

Проведённый анализ показал, что при всей своей значимости данные документы в большей степени выполняют информационно-регламентирующую функцию, фиксируя необходимый объём знаний и умений. В то же время они лишь частично способствуют развитию критического мышления и формированию гуманистической культуры школьников. Так, содержание действующих учебников по-прежнему акцентируется на передаче исторических фактов, хронологии и персоналий, что сужает пространство для аналитической работы учащихся и ограничивает их ценностное осмысление исторических процессов.

Однако опыт педагогической практики показывает, что при целенаправленном и творческом использовании программы и учебники могут стать эффективным инструментом формирования широкого мировоззрения, национального самосознания и уважения к культурным ценностям как национального, так и универсального характера. Важно, чтобы преподаватель использовал не только предписанные рамки содержания, но и возможности для организации дискуссий, анализа исторических источников, проектной деятельности. Именно тогда нормативные документы перестают быть формальной регламентацией и превращаются в средство воспитания гуманистической личности.

Современные условия, связанные с динамикой информационного общества и задачами модернизации образования, требуют дальнейшего совершенствования стандартов, программ и учебных материалов. В частности, речь идёт о включении в них инновационных методик обучения, усилении

компетентностного подхода, использовании цифровых ресурсов и интерактивных форм работы.

Таким образом, подраздел 1.2 подчёркивает, что образовательные стандарты, программы и учебники являются ключевыми факторами формирования гуманистической культуры старшеклассников. Однако их реальная эффективность напрямую зависит от того, насколько они адаптированы к требованиям современной педагогики, отражают вызовы информационного общества и учитывают потребности учащихся XXI века.

Подраздел 1.3. История таджикского народа как школа самосознания и национальной гордости учащихся общеобразовательной школы

Систематическое изучение национальной истории выступает важнейшим средством укрепления патриотизма и одновременно служит фактором развития познавательных компетенций старшеклассников. Через понимание социальных, политических и культурных процессов учащиеся осознают себя частью нации, обретают чувство сопричастности к её прошлому и ответственности за будущее. Таким образом, курс истории предстает не только как источник знаний, но и как школа гражданской зрелости, национального самосознания и нравственной идентичности.

Согласно действующей программе, в 11 классе на изучение курса «История таджикского народа» отводится 68 часов. Его основная цель заключается в воспитании патриотизма, гуманизма и формировании ценностного отношения к историческому наследию. Содержание курса охватывает ключевые события новейшего времени — от 1945 года до современности, что позволяет школьникам рассматривать историю страны в контексте глобальных и региональных процессов.

Программа включает два крупных содержательных блока.

- Первый раздел посвящён восстановлению народного хозяйства и социально-экономическим изменениям в 1950–1980-е годы.
- Второй раскрывает процесс становления независимого государства Таджикистан, укрепления мира и единства, проведения политических и экономических реформ, а также достижения в области культуры и международных отношений.

Особое место занимают специальные темы, выполняющие ценностно-воспитательную функцию. Так, вводный урок ориентирован на разъяснение образовательного и воспитательного значения курса, формулирование его целей и задач. Включение темы «Культурные учреждения на службе войны» акцентирует внимание на вкладе писателей, деятелей искусства и науки в формирование патриотического духа общества. Эти материалы не только расширяют историческое знание, но и формируют у школьников уважение к

гуманистическим ценностям, умение видеть взаимосвязь между историей и культурой.

Следовательно, курс «История таджикского народа» способен выступать школой национального самосознания и гордости при условии активного применения современных методик, создания стимулирующей образовательной среды и использования интерактивных технологий. Именно в этом случае история становится живым источником формирования гражданского мировоззрения, патриотизма и социальной ответственности.

Переход ко второй главе исследования подчёркивает необходимость анализа условий и факторов, влияющих на развитие информационно-познавательных компетенций школьников. Рассматриваются педагогические, социокультурные и воспитательные предпосылки, а также роль курса «История таджикского народа» как ключевого инструмента развития критического мышления и национального мировоззрения. При этом внимание уделяется как объективным факторам (социально-культурная среда, образовательная политика), так и субъективным (подготовка учителей, активность и самостоятельность учащихся).

Значимость данной главы заключается в том, что процесс преподавания истории анализируется в контексте глобализационных вызовов: обучение должно одновременно сохранять историко-культурную идентичность и готовить школьников к адаптации в условиях современного мира.

Подраздел 2.1. Педагогические условия формирования исторической компетенции учащихся

Проведённое исследование показало, что образовательная среда должна пониматься не только как пространство передачи знаний, но и как сложный комплекс педагогических, социальных и психологических факторов, определяющих развитие личности. Именно в этих условиях обеспечивается формирование исторического мышления, развитие аналитических умений и укрепление мировоззренческой позиции школьников.

Педагогические условия нельзя сводить лишь к усвоению набора фактов. Их назначение состоит в формировании широкого спектра способностей, которые позволяют ученику мыслить критически, оценивать исторические события в контексте социальных процессов и вырабатывать собственное гражданское мировоззрение.

В исследовании установлено, что ключевое значение имеют:

- сотрудничество учителя и ученика, основанное на диалоге и взаимном уважении, которое обеспечивает не только передачу знаний, но и совместный поиск смысла;

- использование активных форм и методов обучения (дискуссии, анализ источников, проектная работа), способствующих развитию самостоятельности и исследовательских навыков;

- создание мотивирующей образовательной среды, в которой учитываются интересы и познавательные потребности учащихся;

- поддержка со стороны семьи и социокультурного окружения, усиливающая воспитательный потенциал школы и обеспечивающая преемственность в формировании ценностей.

Таким образом, можно сделать вывод: только целенаправленное и сбалансированное сочетание педагогических условий создаёт реальные предпосылки для формирования исторической компетенции старшеклассников. Следовательно, образовательная среда общеобразовательной школы должна рассматриваться как решающий фактор воспитания учащихся с критическим мышлением, национальным самосознанием и устойчивыми информационно-познавательными навыками.

Подраздел 2.2. Преподавание истории таджикского народа как основной фактор формирования информационно-познавательных компетенций

История таджикского народа выполняет двойную функцию: она не только даёт знания о прошлом, но и служит воспитательным и познавательным инструментом, способствующим развитию национального самосознания, критического мышления и гражданской ответственности.

Значимость курса проявляется в том, что он предоставляет учащимся возможности для развития аналитических умений, способности к сравнению и оценке исторических событий. Школьники получают не только фактологические знания, но и усваивают ценностные ориентиры, понимают связь между прошлым и настоящим.

Содержание и методы преподавания истории создают условия для укрепления культурной идентичности. В условиях глобализации национальная история становится одновременно средством сохранения самобытности и механизмом адаптации к новым социокультурным вызовам.

На основе теоретического анализа и практических данных подтверждается: преподавание истории является ключевым элементом педагогической среды, обеспечивающим формирование устойчивых информационно-познавательных компетенций старшеклассников.

Подраздел 2.3. Объективные и субъективные факторы формирования компетенций учащихся

Эффективность обучения зависит не только от содержания и методик, но и от совокупности внешних и внутренних факторов.

К объективным факторам относятся:

- социально-культурная среда,
- образовательная политика,
- материально-технические возможности школы.

К субъективным – профессиональная подготовка и мотивация учителей, а также активность и самостоятельность учащихся.

Особое внимание уделяется работе с историческими источниками как постоянному инструменту формирования компетенций. Работа с документами и материалами развивает исследовательские навыки, аналитическое мышление, умение формулировать выводы и оценивать исторические явления. Этот опыт не только повышает готовность к выпускным испытаниям, но и отвечает требованиям компетентностного подхода.

Вывод: объективные и субъективные факторы образуют целостную систему, без учёта которой невозможно полноценное формирование исторических компетенций учащихся старших классов.

В третьей главе раскрывается процесс опытно-экспериментальной работы, направленной на формирование компетенций школьников средствами курса «История таджикского народа». Подробно описаны дизайн эксперимента, этапы его проведения, используемые методы и технологии. Отдельное внимание уделено роли предмета истории в развитии критического мышления и национального самосознания. Полученные данные сопоставлены с показателями сформированности компетенций учащихся, что позволило обосновать эффективность предложенных методик.

Подраздел 3.1. Общепредметные, межпредметные и специальные компетенции в процессе изучения истории таджикского народа в 10–11 классах

В данном разделе анализируется значение курса истории таджикского народа в формировании образовательных компетенций старшеклассников. Согласно учебной программе, на предмет отводится 64 часа, основная цель которых заключается в развитии предметных, коммуникативных и ценностно-мировоззренческих компетенций.

Выделены и раскрыты основные типы компетенций:

- инструментальные (умение пользоваться источниками информации, навыки анализа и сравнения фактов);

- межличностные (коммуникативные способности, работа в команде, участие в обсуждениях);

- системные (способность интегрировать знания из разных областей, видеть взаимосвязи исторических процессов);

- предметные (глубокое понимание содержания курса, умение оперировать фактами и концепциями национальной истории).

В состав входят и такие ключевые блоки, как ценностно-мировоззренческие, общеобразовательные, информационные, коммуникативные, социально-трудовые и личностно-саморазвивающие компетенции.

Особое значение имеют разнообразные формы организации обучения: проблемные лекции, визуализированные лекции, парные занятия, семинары, дискуссии, самостоятельная работа, а также интерактивные технологии. Использование проблемных и проектных методов оценивается как наиболее продуктивное, так как они активизируют познавательную деятельность учащихся.

Учитель в этом контексте выступает не просто как транслятор знаний, но как наставник и модератор процесса формирования исторического мировоззрения, направляющий учащихся к аналитическому осмыслению фактов.

Вывод: курс истории таджикского народа в старших классах представляет собой среду комплексного формирования компетенций – познавательных, социальных и ценностных, играя ключевую роль в подготовке школьников к высшему образованию и самостоятельной деятельности.

Подраздел 3.2. Технологии и методы формирования учебных компетенций учащихся 10–11 классов

Во втором подразделе систематизируются технологии и методы, обеспечивающие формирование компетенций в процессе преподавания истории. Помимо традиционных форм (лекции, семинары, практические и итоговые занятия), выделяются активные и инновационные технологии: проблемное обучение, проектные и кейс-методы, игровые формы и использование ИКТ.

Условно они подразделяются на три группы:

1. традиционные технологии (лекции, семинары, практические занятия);

2. предметно-ориентированные технологии (проблемное обучение, проектная работа, работа с историческими источниками);

3. технологии учебно-профессиональной деятельности (исследовательские задания, практика, творческие проекты).

Целью этих технологий является не простая передача информации, а формирование навыков анализа, сопоставления, аргументации и самостоятельного поиска решений.

Особое внимание уделяется формам активного обучения:

- проблемные лекции (разбор противоречивых исторических ситуаций);

- визуальные лекции (сочетание текста и образа);

- парные лекции (научный диалог двух преподавателей или «учитель – ученик»);

- корректирующие лекции (устранение ошибок и уточнение материала).

Среди интерактивных форм – семинары-дискуссии, круглые столы, коммуникативные тренинги, образовательные игры (например, «интеллектуальные бои» и их модификации). Важное место занимает обучение в сотрудничестве, где сочетаются индивидуальная и групповая ответственность, а также совместное достижение целей.

Метод проектов и кейс-метод в сочетании с цифровыми технологиями создают условия для исследовательской и поисковой активности школьников, расширяют их информационно-познавательные и коммуникативные компетенции.

Эта система технологий согласуется с требованиями компетентностного подхода и стратегических документов в области образования: формируются ключевые, межпредметные и предметные компетенции на основе практической деятельности. Основной вектор – переход от «передачи информации» к «созданию опыта», когда знания, умения и навыки соединяются в едином процессе самообразования, саморегуляции и подготовки к высшему образованию и социальной практике.

Вывод: курс истории выходит за пределы традиционного «фактического» обучения и становится средой формирования критического мышления, национального самосознания, культуры общения и исследовательских умений.

Подраздел 3.3. Экспериментальная работа по формированию информационно-познавательных компетенций учащихся в процессе изучения истории таджикского народа

Опытно-экспериментальное исследование проводилось на базе нескольких общеобразовательных учреждений: МТМУ № 82 г. Душанбе, а также МТМУ № 7, № 12 и № 177 района Рудаки. В эксперименте приняли участие свыше 300 учащихся и 42 учителя истории, что позволило обеспечить репрезентативность выборки и сопоставимость данных.

Главная цель заключалась в том, чтобы выявить возможности формирования информационно-познавательных компетенций школьников в процессе преподавания курса «История таджикского народа» при условии применения педагогических технологий и активных методов обучения.

Задачи эксперимента:

- определить исходный уровень сформированности компетенций у учащихся;

- реализовать поэтапную программу их развития в экспериментальных группах с последующим сопоставлением с контрольными;

- выявить совокупность педагогических условий, влияющих на эффективность формирования компетенций;

- провести комплексный анализ полученных данных и соотнести их с результатами преподавания истории как учебного предмета.

Этапы реализации программы:

1. Диагностический этап (2022–2023 гг.) – определение исходного уровня информационно-познавательных компетенций на основе тестирования, наблюдения и анкетирования.

2. Формирующий этап (2023–2024 гг.) – внедрение целевых методических мероприятий: проблемные занятия, работа с источниками, проектные задания, элементы исследовательской деятельности.

3. Контрольный этап (2024–2025 гг.) – оценка эффективности использованных методов, сопоставление динамики в экспериментальных и контрольных группах, выработка научно-практических рекомендаций.

Методика и критерии оценки:

Для повышения достоверности использовалась система смешанных методов: количественный (тесты, статистические замеры) и качественный анализ (наблюдение, интервью, самооценка учащихся). Основными критериями являлись:

- результативность учебной деятельности (усвоение и применение знаний);

- способность к саморефлексии и самооценке;

- умение выделять и осознавать индивидуальный стиль познавательной работы;

- уровень теоретической подготовки и аналитических навыков.

Структура выборки:

На формирующем этапе были выделены экспериментальная группа (40 учащихся) и контрольная группа (35 учащихся). Это позволило выявить не только абсолютные показатели развития, но и динамику изменений под влиянием целенаправленного педагогического воздействия.

Результаты исследования:

Диагностический срез показал, что начальный уровень компетенций в обеих группах существенно различался и в среднем оставался ниже ожидаемого. У значительной части школьников фиксировались трудности в анализе исторических источников, недостаточная способность к самостоятельным выводам и слабая выраженность исследовательских умений.

После применения активных и инновационных методов (проектные формы, дискуссии, анализ документов, использование ИКТ) в

экспериментальной группе зафиксирован устойчивый рост по всем критериям. Особенно заметно улучшились показатели аналитического мышления и способности к интерпретации фактов. В контрольной группе изменения носили эпизодический и менее выраженный характер.

Эксперимент подтвердил, что систематическое использование активных методов обучения и создание целенаправленных педагогических условий способствует значительному повышению уровня информационно-познавательных компетенций школьников. Ключевым фактором является сочетание традиционного содержания курса истории с инновационными технологиями обучения, ориентированными на развитие критического мышления, самостоятельности и исследовательской активности учащихся.

Диаграмма 1

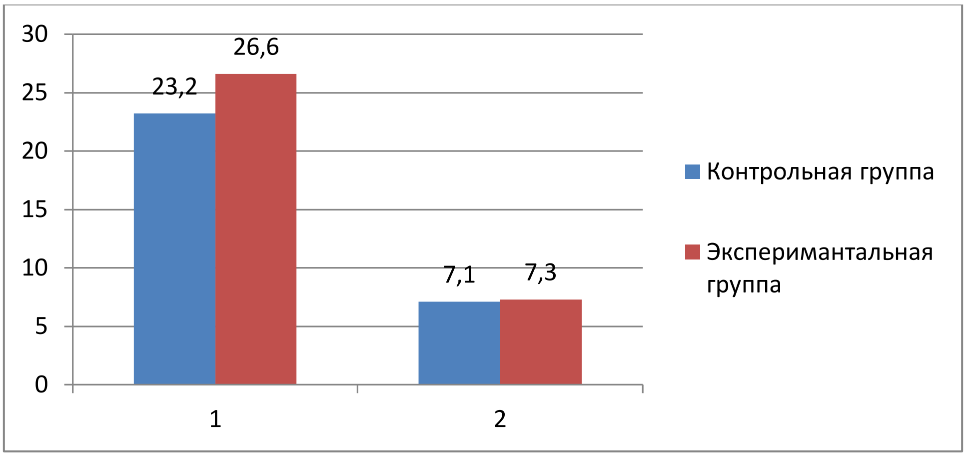

На диагностическом этапе уровень сформированности информационно-познавательных компетенций определялся с помощью анкетирования и анализа гистограмм. Вопросы были направлены на различение аналитических и творческих компетенций, а также на понимание исследовательских умений.

Примеры вопросов и ответы учащихся:

1. «Сколько основных видов компетенций вы можете назвать?»

– контрольная группа: 23,2 %

– экспериментальная группа: 26,6 %

2. «Что, на ваш взгляд, составляет основу познавательно-аналитических компетенций?»

– контрольная группа: 7,1 %

– экспериментальная группа: 7,3 %

Анализ данных

- В способности различать аналитические и творческие компетенции контрольная группа показала более высокий результат (7,1 %) по сравнению с экспериментальной (2,3 %).

- В понимании исследовательских компетенций различия оказались минимальными: 16,2 % в контрольной и 14,6 % в экспериментальной группе.
- Оба коллектива находились на низком исходном уровне, что подтверждало необходимость внедрения аналитических, творческих и исследовательских упражнений.

Использование анкет и диаграмм позволило не только зафиксировать количественные показатели, но и выявить связь между теоретическим пониманием и практической деятельностью учащихся. Это усилило ценность эксперимента как научно-методического опыта и обосновало потребность в применении инновационных методов при преподавании истории таджикского народа.

Диаграмма 2 (по результатам второго опросника, посвящённого пониманию исследовательских компетенций) стала логическим продолжением первого анализа и предоставила более глубокую картину, демонстрируя прямую связь с исходными результатами.

Диаграмма 2

Третий опросник был направлен на выявление уровня понимания учащимися таких компонентов компетенций, как самосознание, личная самостоятельность и социальные ценности.

Основные показатели:

- 15,3 % учащихся экспериментальной группы и 13,3 % контрольной группы продемонстрировали понимание сущности самосознания и личной независимости;

- лишь 7,3 % респондентов из экспериментальной группы и 13,3 % из контрольной правильно определили значение сохранения собственного достоинства и уважения к другим как элемента историко-познавательных компетенций.

Анализ данных:

Полученные результаты подтверждают, что исходный уровень данного типа компетенций остаётся низким и требует существенного обновления учебных программ.

Выявлены следующие тенденции:

1. Экспериментальная группа показала более высокий результат по показателю самосознания и самостоятельности, что можно связать с применением первых приёмов активизации в учебном процессе.

2. По осмыслению социальных ценностей обе группы продемонстрировали слабую подготовленность. Это свидетельствует о том, что школьные программы по истории по-прежнему избыточно ориентированы на передачу теоретических знаний и уделяют недостаточно внимания воспитательному компоненту и формированию ценностных установок.

Эксперимент убедительно показал необходимость включения в программы истории элементов ценностного и социального воспитания, поскольку именно самосознание, уважение к себе и к другим составляют фундамент формирования активной и ответственной личности. Таким образом, развитие информационно-познавательных компетенций должно рассматриваться не только как когнитивная, но и как социально-воспитательная задача, напрямую связанная с качеством подготовки будущих граждан.

Диаграмма 3

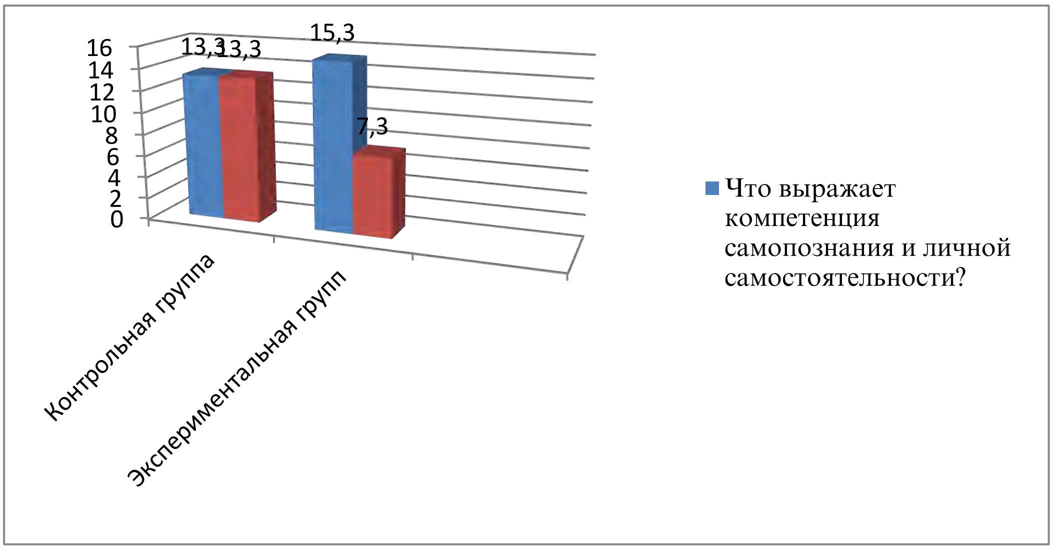

В заключительной части диагностического эксперимента учащимся были предложены расширенные вопросы, направленные на выявление уровня понимания базовых понятий информационно-познавательных компетенций.

Ключевые показатели:

- представления о видах компетенций: экспериментальная группа – 26,6 %, контрольная – 20,0 %.

- аналитические компетенции: оба коллектива показали низкий уровень (экспериментальная – 7,3 %, контрольная – 7,1 %). Однако после пояснений со стороны педагогов 50–70 % участников признали важность самостоятельного обучения и анализа.

- различение аналитических и творческих компетенций: смогли чётко объяснить только 2,3 % учащихся экспериментальной группы и 7,1 % контрольной.

- исследовательские компетенции: экспериментальная группа – 14,6 %, контрольная – 16,2 %.

- компетенции самосознания и самостоятельности: экспериментальная – 15,3 %, контрольная – 13,3 %.

- оценка роли республиканского конкурса «Таджики – зеркало истории нации»: экспериментальная группа – 26,6 %, контрольная – 20,0 %.

Анализ и интерпретация

Несмотря на то что большинство показателей на начальном этапе оставались низкими, экспериментальная группа продемонстрировала более высокие результаты в таких аспектах, как общее понимание сущности компетенций и уровень самосознания. Это косвенно подтверждает эффективность первых приёмов активизации, используемых в педагогическом процессе.

Интересной особенностью стало то, что пояснения и дополнительные разъяснения со стороны учителей заметно повысили понимание у школьников: более половины учащихся после обсуждения смогли осознать значимость самостоятельной работы и критического анализа. Это указывает на необходимость сочетания традиционного объяснения материала с активными методами, ориентированными на развитие самостоятельного мышления.

Диагностический этап подтвердил:

- уровень сформированности информационно-познавательных компетенций у старшеклассников на начальной стадии невысокий;

- существующие программы недостаточно способствуют развитию аналитических, творческих и исследовательских умений;

- включение дополнительных заданий, дискуссий и пояснений помогает учащимся установить связь между теоретическими знаниями и практической деятельностью.

Тем самым был выявлен значимый резерв для повышения качества обучения истории через внедрение инновационных методов и ориентацию на личностное развитие школьников.

Диаграмма 4

Анализ заключительных опросов показал, что исходный уровень информационно-познавательных компетенций оставался низким, однако в финальной фазе диагностического эксперимента проявились признаки роста понимания. Такие качества, как самообучение, самостоятельная деятельность и активное участие в исторических дискуссиях, стали способствовать пробуждению познавательного интереса учащихся.

Роль внеурочных форм

Для проверки дополнительных возможностей был предложен вопрос о значении театрализованных мероприятий и исторических игр. В них активно участвовали 26,6 % учащихся экспериментальной группы и 20 % контрольной. Ответы продемонстрировали, что инсценировки, ролевая игра и участие в исторических реконструкциях не только углубляют знания, но и развивают чувство ответственности, умение работать в коллективе и систему социальных ценностей.

Тем самым театрализованные формы и игровые практики подтвердили свою эффективность как средства формирования познавательных компетенций: они сближают учебное содержание по истории с жизненным опытом школьников, способствуют развитию критического мышления и социально активной личности.

Критерии и результаты оценивания

Для объективной фиксации уровня исторических компетенций на начальном этапе ответы школьников на вопросы программы курса «История таджикского народа» оценивались по пятибалльной шкале. Критериями выступали:

- глубина понимания, точность и использование исторических фактов;
- логичность и последовательность изложения;

- время, затраченное на ответ, как показатель быстроты восприятия и аналитических способностей.

Анализ данных (диаграммы 5 и 6) выявил:

- общий уровень компетенций оставался низким, но экспериментальная группа демонстрировала более высокий показатель по сравнению с контрольной;

- различия были в первую очередь связаны с созданием целенаправленных педагогических условий.

Оценивание по пятибалльной шкале позволило выявить не только уровень знаний, но и различие между теоретической подготовкой и практическими компетенциями. Полученные результаты подтвердили, что специально организованная педагогическая среда играет ключевую роль в повышении аналитических способностей и формировании личной ответственности учащихся.

Диаграмма 5

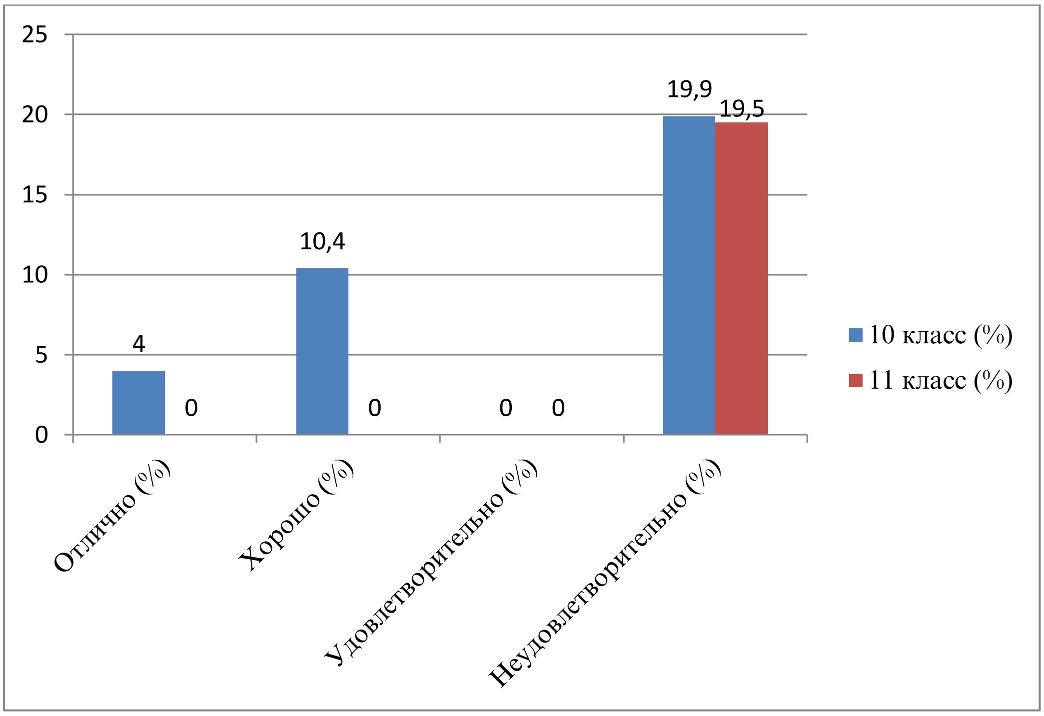

Диаграмма 6

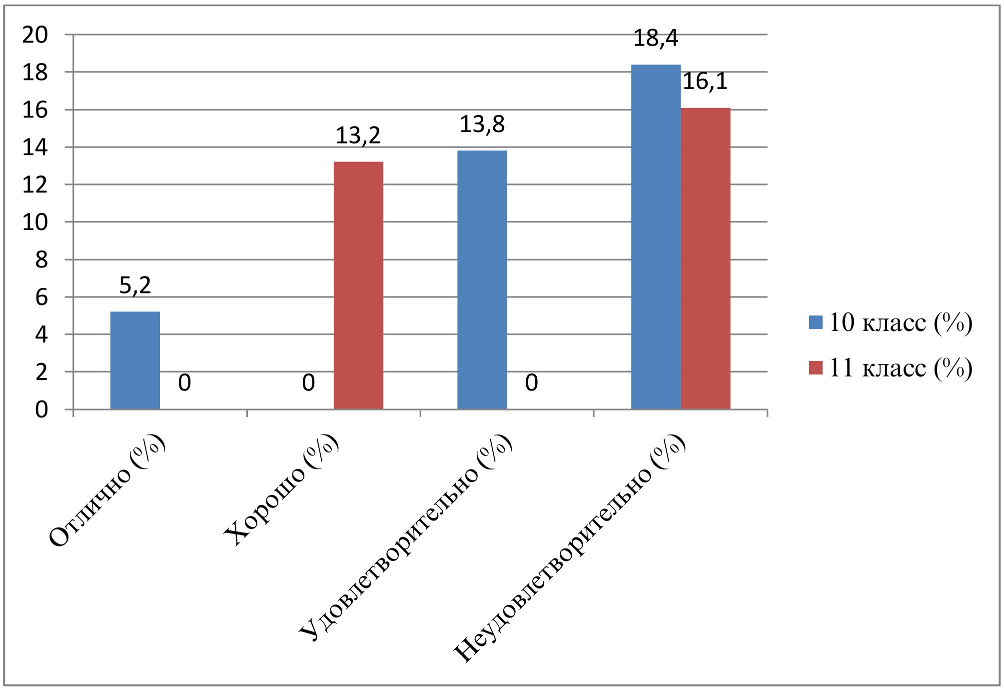

В процессе обучения жизненный опыт и аналитическое мышление учащихся постепенно обогащались, что привело к заметному росту их познавательных возможностей в осмыслении исторического материала. Так, если в 2022–2023 учебном году доля неудовлетворительных оценок среди десятиклассников составляла 19,9%, а среди одиннадцатиклассников — 19,5%, то в 2024–2025 году эти показатели снизились соответственно до 18,4% и 16,1%. Снижение почти на 5–6% свидетельствует о положительной динамике в формировании исторических компетенций.

Основные факторы изменений

- Рост роли СМИ и Интернета в жизни школьников, обеспечивший доступ к современным историческим источникам.

- Регулярное использование мобильных технологий как инструмента поиска и закрепления знаний.

- Дополнительные формы обучения — элективные курсы и факультативные занятия с опытными педагогами.

Эксперимент также показал, что учащиеся 10–11 классов в большей степени сосредоточены на выборе будущей профессии и подготовке к поступлению в вузы.

Сравнительные данные

Если в 2022–2023 году лишь 4,0% десятиклассников и 3,3% одиннадцатиклассников получили отметку «отлично», то в 2024–2025 году доля таких учащихся возросла до 5,2% и 4,3% соответственно. Этот прирост подчёркивает значение образовательной среды и дополнительных возможностей в развитии компетенций.

Задачи формирующего этапа

- целенаправленное повышение уровня компетенций за счёт педагогических условий;

- использование обновлённых программ и современных методических материалов;

- внедрение инновационных и интерактивных подходов (тренинги, проблемные занятия, кейс-стади, экскурсии, учебные игры, тематические олимпиады);

- систематический контроль и мониторинг индивидуальной и групповой динамики.

Методы и средства

Формирующий этап включал педагогический эксперимент, интервью с учащимися и учителями, анализ анкет и промежуточных проверочных работ.

Основные выводы

- Уровень информационно-познавательных компетенций экспериментальной группы значительно превысил показатели контрольной.

- Школьники проявили более выраженные способности к анализу, самостоятельности и пониманию исторических взаимосвязей.

- Использование наглядности и цифровых технологий оказалось значимым: 35–36% учащихся особо отметили их роль.

- Интернет и компьютер были названы важным стимулом обучения 8,4% (эксперимент) и 6,6% (контроль).

- Лишь 3,3% и 6,6% школьников смогли продемонстрировать умение обобщать исторические факты, что подтверждает необходимость дальнейшего развития аналитических навыков.

- 32% учащихся экспериментальной группы и 22% контрольной подчеркнули положительное влияние республиканских олимпиад на укрепление исторической идентичности.

Формирующий этап показал, что целенаправленные педагогические условия и инновационные методики способны существенно повысить уровень исторических компетенций учащихся. Внеурочные мероприятия и тематические олимпиады также доказали свою эффективность в развитии самосознания и национальной гордости.

Таблица 1

Гуруппа	**2022-2023 последний этап**				**2023-2024 последний этап**				**2024-2025 последний этап**			
	отл	хор	удов	неудов	отл	хор	удов	неудов	отл	хор	удов	неудов
Э.Г 10	4,7	6,5	10,3	5,6	4,8	6,6	10,4	5,2	5,0	6,7,	10,6	5,0
Э.Г 11	4,8	5,9	9,0	4,9	4,9	6,2	9,3	5,7	5,0	6,4	9,5	5,5
К.Г 10	4,3	5,9	9,2	5,1	4,4	6,0	8,1	5,0	4,9	6,3	8,3	4,7
К.Г 11	4,1	4,4	10,0	5,3	4,3	6,1	8,4	5,1	4,8	6,6	8,1	4,6

Итого:	17,9	22,7	38,5	20,9	18,0	24,9	36,7	20,2	19,7	26	36,5	19,8

Итоговый анализ

Для окончательной оценки уровня развития информационно-познавательных компетенций был проведён анализ качества обучения за три учебных года.

Результаты экспериментальной группы 10-того класса:

- 2022–2023 уч. год: «отлично» — 4,7; «хорошо» — 6,5; «удовлетворительно» — 10,3; «неудовлетворительно» — 5,6.
- 2023–2024 уч. год: «отлично» — 4,8; «хорошо» — 6,6; «удовлетворительно» — 10,4; «неудовлетворительно» — 5,2.
- 2024–2025 уч. год: «отлично» — 5,5; «хорошо» — 6,7; «удовлетворительно» — 10,6; «неудовлетворительно» — 5,5.

Изменения хотя и носят постепенный характер, но свидетельствуют о нарастающей динамике познавательных способностей учащихся.

Результаты экспериментальной группы 11-того класса:

- 2022–2023 уч. год: «отлично» — 4,8; «хорошо» — 5,9; «удовлетворительно» — 9,0; «неудовлетворительно» — 4,9.
- 2023–2024 уч. год: «отлично» — 4,9; «хорошо» — 6,2; «удовлетворительно» — 9,3; «неудовлетворительно» — 5,7.
- 2024–2025 уч. год: «отлично» — 5,0%, «хорошо» — 6,4; «удовлетворительно» — 9,5; «неудовлетворительно» — 5,5.

Результаты контрольной группы 10-того класса:

- 2022–2023 уч. год: «отлично» — 4,3; «хорошо» — 5,9; «удовлетворительно» — 9,2; «неудовлетворительно» — 5,1.
- 2023–2024 уч. год: «отлично» — 4,4; «хорошо» — 6,0; «удовлетворительно» — 8,1; «неудовлетворительно» — 5,0.
- 2024–2025 уч. год: «отлично» — 4,9; «хорошо» — 6,3; «удовлетворительно» — 8,3; «неудовлетворительно» — 4,7.

Результаты контрольной группы 11-того класса:

- 2022–2023 уч. год: «отлично» — 4,1; «хорошо» — 4,4; «удовлетворительно» — 10,0; «неудовлетворительно» — 5,3.
- 2023–2024 уч. год: «отлично» — 4,3; «хорошо» — 6,1; «удовлетворительно» — 8,4; «неудовлетворительно» — 5,1.
- 2024–2025 уч. год: «отлично» — 4,8; «хорошо» — 6,6; «удовлетворительно» — 8,1; «неудовлетворительно» — 4,6.

Сравнительный вывод

Сопоставление данных показало: в экспериментальных школах наблюдается устойчивая положительная динамика — число слабых оценок сократилось, а доля «отличных» и «хороших» результатов возросла. В контрольных группах изменения менее выражены: часть учащихся продолжает получать низкие оценки. Это объясняется действием внешних социальных, психологических и организационно-педагогических факторов.

Повторные анкеты

Для сопоставления начальных и итоговых данных прежние анкеты были вновь предложены учащимся обеих групп. Ключевые вопросы звучали так:

- «Сколько существует основных видов компетенций?»
- «Что включает в себя познавательно-аналитическая компетенция?»

Анализ ответов показал, что экспериментальная группа продемонстрировала более высокий уровень понимания ключевых понятий и структуры компетенций. Динамика изменений отчётливо отражена в диаграммах 7–10.

Итоговый этап подтвердил: использование специально разработанных программ и инновационных методик обеспечило заметный рост компетенций учащихся. Сопоставление начальных и конечных результатов убедительно доказало, что целенаправленные педагогические условия и активные методы обучения способствуют формированию более глубокого понимания информационно-познавательных компетенций, тем самым подтверждая основную гипотезу исследования.

Диаграмма 7

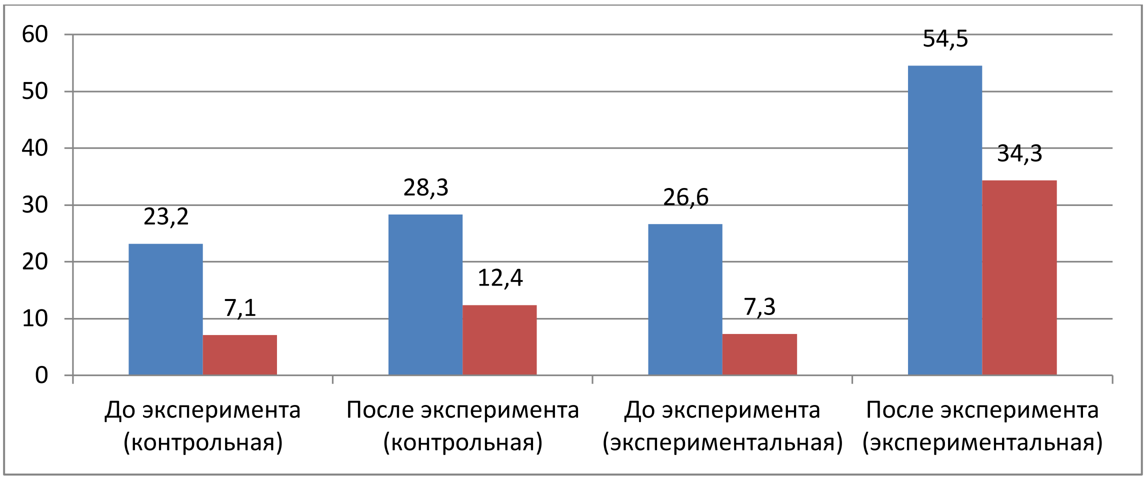

Как показал эксперимент, уровень понимания ключевых компетенций в экспериментальной группе значительно повысился, что служит убедительным доказательством эффективности проведённых мероприятий.

На вопросы:

– «Чем отличаются познавательно-аналитические компетенции от познавательно-творческих?»

– «Что вы понимаете под познавательно-исследовательскими компетенциями?»

учащиеся дали такие ответы, которые свидетельствуют не только о способности различать функциональные особенности данных видов компетенций, но и о понимании их содержательной сути и педагогической значимости.

Диаграмма 8

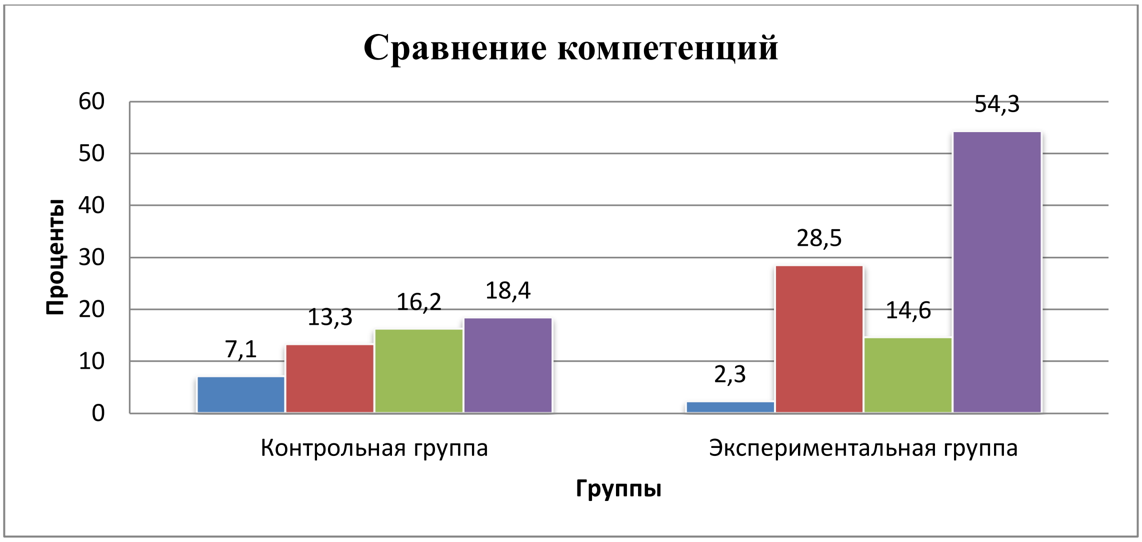

Следующий блок вопросов анкеты включал:

– «Что выражает компетенция самосознания и личной самостоятельности?»

– «Что отражает осознание собственной ценности и сохранение достоинства других в формировании исторической компетентности учащихся?»

Диаграмма 9

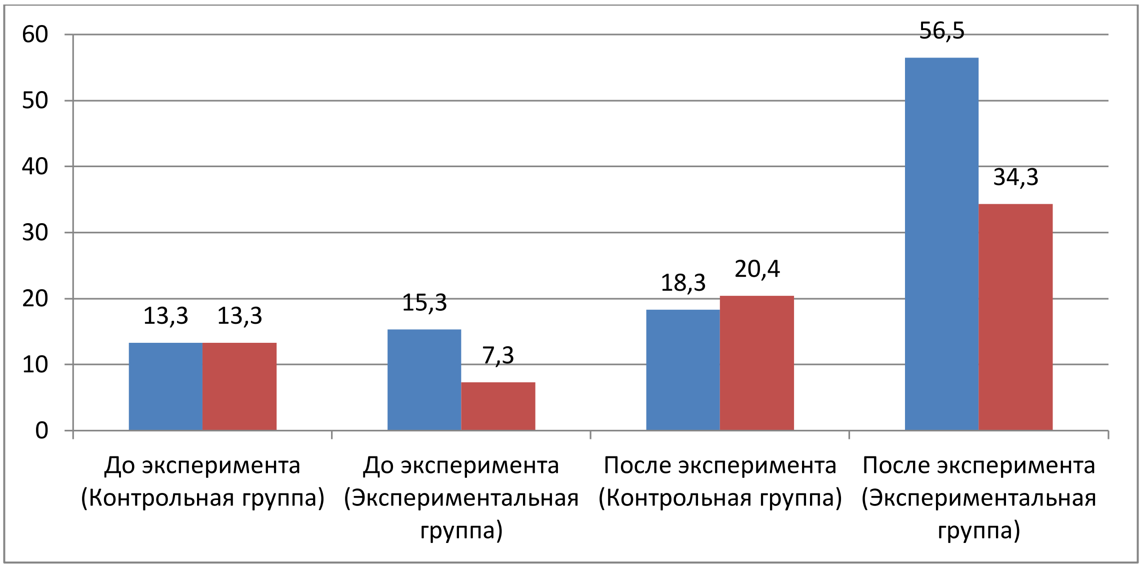

В завершение констатирующего этапа, с целью более точной оценки уровня сформированности информационно-познавательной компетентности при изучении предмета «История таджикского народа», учащимся экспериментальной и контрольной групп был предложен комплекс вопросов. Полученные ответы позволили сопоставить уровень познавательного восприятия и аналитических способностей.

Результаты показали:

- до проведения эксперимента уровень понимания основных понятий компетентности и аналитических умений оставался низким;
- по окончании констатирующего этапа показатели в экспериментальной группе заметно повысились;
- диаграмма 10 наглядно отразила различие между исходным и итоговым уровнем учащихся.

Таким образом, констатирующий этап подтвердил, что применение экспериментальных педагогических методов способствует развитию исторического понимания и познавательных компетенций учащихся, обосновав необходимость продолжения формирующего и контрольного этапов.

Диаграмма 10

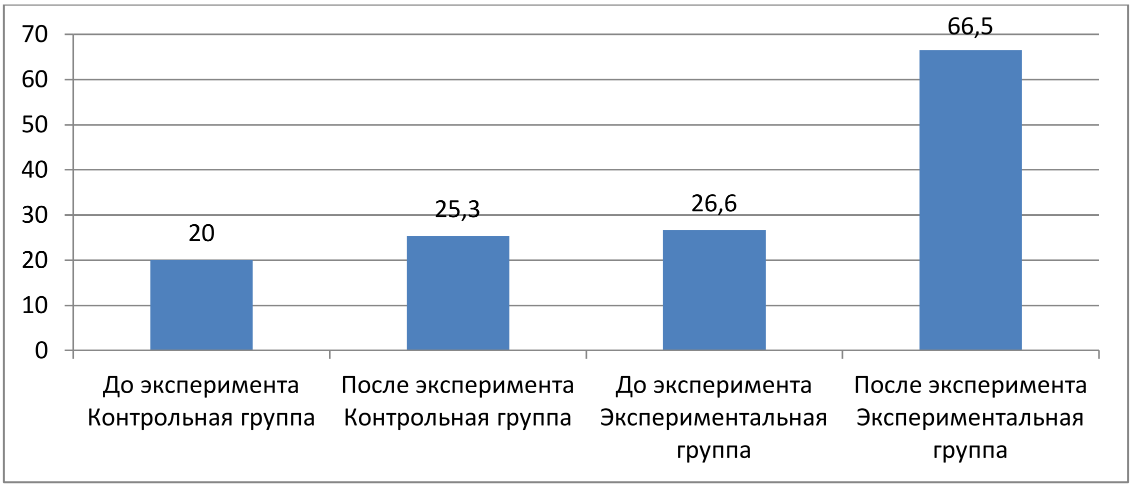

Изучение и анализ таблицы экспериментальных данных показали, что число учащихся, получающих оценки «отлично» и «хорошо», из года в год увеличивается, тогда как количество «средних» и «слабых» постепенно сокращается. Этот процесс отражает требования времени и растущую заинтересованность родителей в образовательных результатах своих детей. В условиях общеобразовательных школ такая тенденция уже не представляет серьёзной проблемы.

Наблюдения подтвердили, что мотивация родителей к качественному образованию заметно возросла: большинство стремится к тому, чтобы их дети после окончания школы поступили в профессиональные и высшие учебные заведения, приобрели востребованную специальность и внесли вклад в семейный бюджет.

В ходе исследования выявлено, что многие родители для реализации этих целей нанимают квалифицированных репетиторов, оплачивая их труд и тем самым способствуя росту познавательных компетенций детей. Такая практика носит не только прикладной, но и воспитательный характер: учащиеся понимают, что невнимание к учёбе оборачивается материальными затратами для семьи, а значит, требует от них большей ответственности.

В таблице 2 представлены ключевые факторы формирования познавательных способностей старшеклассников (10–11 классы) в процессе изучения истории таджикского народа.

Таблица 2

Факторы формирования информационно-познавательной компетентности учащихся	**Экспериментальная группа**		**Контрольная группа**	
	Количество	**Процент %**	**Количество**	**Процент %**
Удовлетворяет ли Вас преподавание истории и способ проведения урока в школе?	66	43,9	60	40
Считаете ли Вы историю наукой, формирующей компетенции?	36	22, 7	30	20
Кто из Вас воспринимает историю как вымысел (легенду)?	3	12,3	10	18,4
Имеют ли исторические события реальную возможность существования?	22	10,5	25	10,8
Какой педагогический метод Вы больше предпочитаете при изучении истории?	23	10,6	25	10.8
Итого:	150	100,0	150	100,0

Педагогические эксперименты подтвердили, что информационно-познавательная компетентность может выступать фундаментом всестороннего развития личности. Рост общего уровня учащихся напрямую зависит от её формирования: именно через развитие этой компетентности возможно преодоление ключевых затруднений школьного обучения.

Основные направления формирования компетентности:

1. Систематическое усвоение знаний по курсу «История таджикского народа» — не механическое запоминание фактов, а глубокое понимание текста, прочное удержание сведений и их осмысленное воспроизведение.

2. Опора на знание истории, цивилизации, культуры, политики и социальной сферы как источника компетентностного развития.

3. Самостоятельное изучение и анализ источников: построение целостной исторической картины, выделение значимых событий, умение формулировать выводы и осуществлять обобщения.

4. Развитие способности транслировать знания другим: подготовка докладов, участие в дискуссиях, выступления перед аудиторией.

Ключевые трудности:

- переполненность классов;

- перебои с электроэнергией и дефицит ресурсов (учебники, пособия, наглядные материалы);

- недостаток опытных педагогов.

Несмотря на объективные сложности, наблюдения в школах Рудакского района показали положительную динамику: интерес учащихся к истории и стремление развивать познавательные компетенции заметно возросли. Однако внешкольные и инфраструктурные факторы по-прежнему ограничивают возможности обучения.

ОБЩИЕ ВЫВОДЫ

На основе результатов исследования, представленных в главах 1–3, установлено, что преподавание дисциплины «История таджикского народа» в общеобразовательных школах должно способствовать формированию у учащихся чувства ответственности и самосознания. Содержание разделов данного курса выстроено логично и направлено на освоение знаний и укрепление исторических понятий у школьников 10–11 классов. Анализ психолого-педагогической литературы и результаты практических экспериментов показывают, что школы в отдалённых регионах не располагают необходимой материально-технической базой для полноценного формирования информационно-познавательных компетенций учащихся.

Изучение истории требует от школьников активной памяти и расширенного представления о событиях прошлого. Именно через историческое образование у них появляется возможность развивать творческое мышление и формировать информационно-познавательную компетентность. Изучение курса «История таджикского народа» позволяет учащимся осознать уровень собственного интеллектуального роста и использовать полученные навыки в самостоятельной работе [1-А].

Важнейшим условием становления компетенций является активная и профессиональная позиция учителя. Преподавание истории должно строиться с использованием инновационных технологий и интерактивных методов,

поскольку без них невозможно добиться успеха. Однако наблюдения показывают, что не все учащиеся обладают прочной базой для понимания исторических фактов. Многие из них не считают предмет истории интересным и проявляют больше интереса к естественным наукам, технике, языкам и литературе. В связи с этим школы должны уделять внимание правильной профессиональной ориентации учеников: равнодушие к истории не должно приводить к пробелам в других сферах, которые имеют стратегическое значение для общества [2-А].

Исследование показало, что в большинстве школ ученикам недостаточно лишь стремиться к получению «отличных» оценок. В ряде случаев учитель ограничивается ролью лектора, тогда как учащиеся должны активно вовлекаться в учебный процесс. Задача учителя — стимулировать школьников к использованию пособий, источников и исторических материалов для самостоятельной работы. В ходе обучения учитель обязан предлагать необходимые книги, методические указания и исторические источники, а также побуждать учащихся к самостоятельному выполнению заданий.

Педагогическая литература и практика подтверждают, что инновационная деятельность учителя и применение активных методов обучения играют ключевую роль в развитии информационно-познавательных компетенций. К сожалению, многие преподаватели не знакомы с механизмами внедрения инноваций, поэтому избегают их применения. Современный учитель истории Таджикистана должен стремиться ответить на вопрос: в чём заключаются главные трудности формирования информационно-познавательных компетенций? Окончательный ответ пока преждевременен, поскольку исследования продолжаются; однако начальные результаты показывают, что сущность процесса раскрывается через дидактику практического обучения и опытно-экспериментальную работу [3-А].

В педагогической литературе вопрос формирования информационно-познавательных компетенций через преподавание истории таджикского народа освещён крайне ограниченно. Между тем это одна из ключевых проблем современной педагогики и методики преподавания истории. Объективно оценить эффективность технологий, применяемых в этой сфере, достаточно сложно. Поэтому учителям, работающим с экспериментальными и контрольными группами, рекомендуется опираться на разнообразные научно-методические подходы, разработанные как в отечественной, так и в зарубежной практике, чтобы наблюдать и оценивать индивидуальное и познавательное развитие учащихся.

Проведённые эксперименты показали, что среди различных активных форм обучения наибольший эффект дают самостоятельные работы учащихся.

Именно они обеспечивают интерес к поиску, исследованию и выполнению заданий. В современных условиях школы всё чаще обращаются к активным методам и инновационным технологиям, чтобы формировать у старшеклассников информационно-познавательные компетенции. Экспериментальные данные подтверждают: творческое мышление развивается наиболее устойчиво, если активно применяются практические и исследовательские формы деятельности. Однако эти методы пока используются нерегулярно. Для преодоления этого противоречия необходимо внедрение технологий, которые будут системно действовать на протяжении всего образовательного процесса [4-А].

Учителя всех предметов должны стремиться к созданию интересных и интерактивных занятий, поскольку однообразные уроки утомляют школьников и снижают мотивацию. Учитель обязан уметь включать в содержание и структуру уроков элементы инноваций и образовательных технологий. При этом в отдельных случаях традиционные методы также могут быть полезны. На уроках истории учащихся следует активнее вовлекать в решение проблемных вопросов и дискуссий. Старый подход, при котором один урок сводился исключительно к лекции, а другой — только к повторению, должен быть заменён гибкой комбинацией различных методов.

Ключевой фактор формирования информационно-познавательных компетенций — расширение объёма самостоятельной работы учащихся, которая выходит за пределы стандартной программы. Для реализации этого учитель истории должен:

- проверять и анализировать информацию, подготовленную учащимися;

- раскрывать исторические события и процессы в контексте решения проблемных вопросов и предлагать источники для самостоятельного изучения;

- в учебных планах указывать литературу и источники, рекомендуемые к чтению;

- рекомендовать учащимся книги и журналы по соответствующим темам истории таджикского народа;

- стимулировать школьников представлять письменные или устные отчёты по изученным материалам (книгам, статьям, источникам), что укрепляет их познавательные способности и подготавливает к выполнению творческих заданий [5-А, 6-А].

Рекомендации и предложения:

1. Основная цель исследования — расширить содержание процесса формирования информационно-познавательных компетенций старшеклассников через преподавание курса «История таджикского народа».

2. Для развития компетенций необходимо максимально эффективно использовать все доступные образовательные ресурсы.

3. В лекциях и учебных дискуссиях учитель должен применять выразительную речь, интонацию и культуру общения, что напрямую влияет на уровень компетенций.

4. Грамотно организованная учебная и внеурочная деятельность по истории способна существенно повысить познавательные способности учащихся, хотя на практике такие формы используются недостаточно.

5. Современный преподаватель должен активно внедрять новейшие педагогические методы и активные формы обучения для развития исторической компетентности школьников.

6. Учитель истории обязан создавать устойчивую творческую и мотивирующую атмосферу и выступать как личность, обладающая высоким уровнем знаний и культуры.

7. Формирование компетенций должно находиться под постоянным педагогическим контролем.

8. Навык самообучения и самостоятельного выполнения заданий укрепляет уверенность школьников и снижает их зависимость от внешней помощи.

9. Информационно-познавательная компетентность выступает основным источником знаний, умений и навыков, необходимых для решения образовательных задач.

Перечень использованной литературы

1. Бадалов, А. А. О направлениях и задачах научной разработки проблемы способностей // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 5–18.

2. Выготский, Л. С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 387 с.

3. Зиёев, Т. Н. Барномаи таърихи халқи тоҷик: барои синфҳои 5–11. – Душанбе, 2002. – 48 с.

4. Лутфуллозода, М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ. Ҷилди 6. – Душанбе, 2015. – 703 с.

5. Матюшкин, А. М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33.

6. Троненко, В. С. Воспитание самостоятельности учащихся в процессе работы с книгой // Формирование познавательных интересов учащихся: сб. науч. тр. – Ярославль, 1979. – С. 85–89.

7. Щукина, Г. И. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе обучения. – М.: Учпедгиз, 1962. – 230 с.

8. Щукина, Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М., 1988. – 203 с.

Список научных публикаций соискателя учёной степени

а) Статьи в рецензируемых научных журналах из перечня, ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Маджидзода, Дж. С. Формирование информационно-познавательной компетентности учащихся в процессе преподавания предмета «История таджикского народа» / Дж. С. Маджидзода // Вестник Института развития образования. – 2022. – № 2 (38). – С. 151–156. – ISSN 2617-5320.

[2-А] Маджидзода, Дж. С. Распространение национальных идей посредством эффективного преподавания предмета «История таджикского народа» / Дж. С. Маджидзода // Вестник Института развития образования. – 2022. – № 4 (40). – С. 9–14. – ISSN 2617-5320.

[3-А] Маджидзода, Дж. С. Роль национальных традиций в возрождении народных ремёсел через изучение предмета «История таджикского народа» / Дж. С. Маджидзода // Научный журнал «Вестник Университета». – 2024. – № 4 (81). – С. 52–56. – ISSN 2077-4990.

[4-А] Маджидзода, Дж. С. Формирование исторической компетентности учащихся 10–11 классов общеобразовательных учреждений как педагогическая проблема / Дж. С. Маджидзода // Вестник Национального университета Таджикистана. – 2024. – № 12. Ч. 11. – С. 282–286. – ISSN 2074-1847.

[5-А] Маджидзода, Дж. С. Формирование познавательных способностей учащихся через изучение предмета «История таджикского народа» / Дж. С. Маджидзода // Вестник Академии образования Таджикистана. – 2024. – № 4 (54). – С. 235–240. – ISSN 2222-9809.

[6-А] Маджидзода, Дж. С.; Махкамов, Д. Инновационная деятельность как педагогический фактор развития образования и повышения качества преподавания предмета «История таджикского народа» / Д. Махкамов, Дж. С. Маджидзода // Вестник Института развития образования имени А. Джами. – 2025. – № 1 (49). – С. 5–10. – ISSN 2617-5320.

б) Статьи в журналах, сборниках научных трудов и сборниках материалах научных конференций:

[7-А] Маджидзода, Дж. С. Формирование информационно-познавательных компетенций учащихся старших классов в процессе преподавания истории таджикского народа: современные подходы и педагогические условия / Дж. С. Маджидзода // Материалы республиканской научно-теоретической конференции на тему

«Обновление содержания образования – фактор повышения качества обучения и воспитания в эпоху Государственной независимости». – Душанбе, 2025. – С. 204–212.

[8-А] Маджидзода, Дж. С. Воспитание патриотизма и национальных ценностей в процессе преподавания истории таджикского народа / Дж. С. Маджидзода // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Государственная независимость и развитие национальной промышленности: основные направления и перспективы», посвящённой 34-летию Государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2025. – С. 80–93.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Маҷидзода Ҷ. С. дар мавзуи «Ҷанбаҳои педагогии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатии хонандагони синфҳои 10-11 дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.00.02.05 – Назария ва методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ, таҳсилоти миёнаи умумӣ)

Калидвожаҳо: салоҳияти иттилоотию маърифатӣ, таърихи халқи тоҷик, синфҳои 10–11, ташаккули салоҳиятҳо, шароити педагогӣ, технологияҳои инноватсионӣ, тафаккури интиқодӣ, худшиносии миллӣ, робитаҳои байнифаннӣ, таҷрибаи озмоишӣ.

Диссертатсия ба масъалаи ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ ҳангоми омӯзиши фанни «Таърихи халқи тоҷик» бахшида шудааст. Дар таҳқиқот нақши равиши босалоҳият дар рушди шахсияти хонандагон асоснок гардида, аҳамияти ҳамбастагии дониш, малака ва арзишҳои таълимоти таърихӣ барои ташаккули тафаккури интиқодӣ, ҳувияти миллӣ ва қобилияти худомӯзӣ нишон дода мешавад.

Дар боби якум асосҳои назариявӣ-методологии ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ баррасӣ шудаанд. Маълумот оид ба тадқиқоти илмии дохиливу хориҷӣ таҳлил гардида, мафҳум ва сохтори салоҳиятҳо тавзеҳ меёбанд. Нақши ҳамгироии унсурҳои иттилоотӣ ва маърифатӣ ҳамчун омили муваффақияти раванди таълим нишон дода шудааст.

Дар боби дуюм шароити педагогӣ ва технологияҳои ташаккули салоҳиятҳо дар ҷараёни таълими таърихи халқи тоҷик муҳокима мегарданд. Шакл ва усулҳои таълими фаъол — лексияҳои проблемавӣ, корҳои лоиҳавӣ ва таҳқиқотӣ, истифодаи ТИК, баҳсу мунозира ва машғулиятҳои бозӣ — нишон дода шудаанд. Аҳамияти робитаҳои байнифаннӣ, сарчашмаҳои таърихӣ ва мазмуни миллӣ-фарҳангӣ ҳамчун воситаҳои рушди қобилияти таҳлил ва тафаккури интиқодӣ таъкид шудааст.

Боби сеюм таҷрибаи озмоишӣ-амалиро фаро гирифта, марҳилаҳои таҷриба (ташхисӣ, ташаккулдиҳанда, назоратӣ), усулҳои арзёбӣ (санҷиш, саволнома, мушоҳида) ва меъёрҳои ташаккули салоҳиятҳоро дар бар мегирад. Натиҷаҳои оморӣ самаранокии модели пешниҳодшударо собит намуданд: дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ сатҳи мустақилият, фаъолият ва қобилияти таърихшиносӣ назаррас боло рафт.

Арзёбии натиҷаҳо нишон дод, ки истифодаи шароити педагогии мақсаднок ва технологияҳои инноватсионӣ ба ташаккули салоҳиятҳои иттилоотию маърифатӣ мусоидат намуда, ҳадафҳои тадқиқотро асоснок месозад.

Таҳқиқот дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ мебошад. Натиҷаҳои он метавонанд барои такмили барномаҳои таълимӣ, таҳияи дастурҳои методӣ, инчунин ташкили дарсҳои иловагӣ ва чорабиниҳои беруназсинфӣ истифода шаванд, ки ба рушди ҳамаҷонибаи салоҳиятҳои фаннӣ ва метапредметии хонандагон равона мебошанд.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Маджидзоды Дж. С. на тему «Педагогические аспекты формирования информационно-познавательных компетенций учащихся 10–11 классов в процессе преподования истории таджикского народа» на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (13.00.02.05 – Теория и методика преподавания общественных дисциплин, среднее общее образование)

Ключевые слова: информационно-познавательная компетентность, история таджикского народа, 10–11 классы, формирование компетенций, педагогические условия, инновационные технологии, критическое мышление, историческое сознание, межпредметные связи, экспериментальная работа.

Диссертация посвящена проблеме формирования информационно-познавательных компетенций старшеклассников в процессе изучения предмета «История таджикского народа». В работе обосновывается роль компетентностного подхода в развитии личности учащихся, показана значимость интеграции знаний, умений и ценностей исторического образования для формирования критического мышления, национальной идентичности и готовности к самостоятельному познанию.

В первой главе анализируются теоретико-методологические основы формирования информационно-познавательных компетенций. Даётся обзор отечественных и зарубежных исследований, уточняется понятийный аппарат, раскрываются функции и структура компетенций, их место в системе общего образования. Особое внимание уделяется взаимосвязи информационных и познавательных компонентов, определяющих успешность образовательного процесса.

Во второй главе рассматриваются педагогические условия и технологии формирования компетенций в процессе преподавания истории таджикского народа. Представлены формы и методы активного обучения: проблемные лекции, проектная и исследовательская деятельность, использование ИКТ, дискуссии, семинары и ролевые игры. Подчёркивается значение межпредметных связей, исторических источников и национально-культурного содержания как факторов, способствующих развитию аналитического и критического мышления.

Третья глава отражает опытно-экспериментальную работу, проведённую в ряде средних образовательных учреждений. Описаны этапы эксперимента (диагностический, формирующий, контрольный), методы исследования (тестирование, анкетирование, педагогическое наблюдение), критерии и показатели сформированности компетенций. Приведены результаты статистического анализа, подтверждающие эффективность разработанной модели. Установлено, что в экспериментальных классах значительно повысился уровень самостоятельности, познавательной активности и способности учащихся к интерпретации исторических фактов. Оценка эффективности показала положительное влияние педагогических условий и инновационных технологий на формирование информационно-познавательных компетенций старшеклассников.

Исследование имеет как теоретическую, так и практическую значимость. Его результаты могут быть использованы для совершенствования программ и методик преподавания истории, разработки учебно-методических пособий, организации факультативных и внеклассных занятий, направленных на комплексное развитие предметных и метапредметных компетенций учащихся.

ANNOTATION

for the dissertation of Majidzoda J. S. on the topic «Pedagogical aspects of the formation of information-cognitive competencies of 10th–11th grade students in the process of teaching the history of the tajik people» submitted for the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.02 – Theory and methodology of teaching and education (13.00.02.05 – Theory and methodology of teaching social sciences, general secondary education)

Keywords: information-cognitive competence, history of the tajik people, 10th–11th grades, competence formation, pedagogical conditions, innovative technologies, critical thinking, historical consciousness, interdisciplinary connections, experimental work.

The dissertation is devoted to the problem of forming information-cognitive competencies of senior students in the process of studying the subject "History of the tajik people." The research substantiates the role of the competence-based approach in the personal development of students, highlighting the importance of integrating knowledge, skills, and values of historical education for the development of critical thinking, national identity, and readiness for independent learning.

The first chapter analyzes the theoretical and methodological foundations of the formation of information-cognitive competencies. It provides a review of domestic and foreign studies, clarifies the conceptual framework, and reveals the functions and structure of competencies as well as their place in the system of general education. Particular attention is given to the interrelation of informational and cognitive components, which determine the success of the educational process.

The second chapter examines the pedagogical conditions and technologies for forming competencies in the process of teaching the history of the tajik people. It presents forms and methods of active learning such as problem-based lectures, project and research activities, the use of ICT, discussions, seminars, and role-playing games. The significance of interdisciplinary connections, historical sources, and national-cultural content as factors contributing to the development of analytical and critical thinking is emphasized.

The third chapter describes the experimental work carried out in several secondary schools. It outlines the stages of the experiment (diagnostic, formative, and control), the research methods (testing, questionnaires, pedagogical observation), as well as the criteria and indicators of competency formation. The statistical results confirm the effectiveness of the proposed model. It was established that in experimental classes the level of independence, cognitive activity, and students' ability to interpret historical facts increased significantly.

The evaluation of effectiveness demonstrated the positive impact of pedagogical conditions and innovative technologies on the formation of students' information-cognitive competencies.

The study has both theoretical and practical significance. Its results can be used to improve curricula and methods of teaching history, to develop teaching aids, and to organize elective and extracurricular activities aimed at the comprehensive development of subject-specific and meta-subject competencies of students.